

Д. Н. Козак, Д. Ю. Павлів

ПОСЕЛЕННЯ РАННЬОЗАЛІЗНОГО ЧАСУ БІЛЯ с. ХРІННИКИ НА ВОЛИНІ

В статті подано результати із розкопок багатощарового поселення (кін. епохи бронзи, ранній залізний вік) в Хрінниках. Це перше повністю досліджене селище цього періоду. Його матеріали представляють досить своєрідну пам'ятку змішаного культурного стилю.

Ключові слова Лежницька група, Черепино-лагодівська група, Могилянська група, Лужицька культура, Висоцька культура, Пам'ятки ранньоскіфського часу Західного Поділля.

Поселення відкрите у 1993 році розвідкою Волинської археологічної експедиції під керівництвом Д. Н. Козака. Досліджувалось протягом 1993—2008 рр.

Поселення займає мис високого берега р. Стир і розташоване у східній частині урочища Шанків Яр. Його розміри складають, приблизно, 100×40 м. Центральна частина поселення розміщена в 20—25 м від краю берега і має розміри 20—25 м. Поодинокі об'єкти, здебільшого господарські ями, хліви, знаходились на відстані 20—50 м від основної частини селища.

Селище складалося з двох жител, 24 господарських будівель та 29 ям-погребів. Всі житла розміщені одним рядом по лінії північ—південь на відстані 1—20 м одне від одного. Господарські будівлі розташовувались на захід та на північ від жител, між ними та берегом річки.

Умовно всі об'єкти можна розділити на два господарські комплекси — південний та північний.

До складу першого входило житло № 95 та 15 господарських об'єктів. Другий комплекс складався з житла № 82 та 17 господарських об'єктів.

Можливо, хронологічно більш раннім був перший комплекс, оскільки господарська споруда № 44, яка входила до нього, була частково перекрита житлом № 82.

Окремо від цих двох комплексів розташоване житло — сушарня рибалки (№ 110).

Нижче подаємо опис об'єктів, виявлених у 2002—2008 рр.¹

ЖИТЛОВІ СПОРУДИ

Житло № 82 виявлене у кв. 17—18/3-И на глибині 0,9 м від рівня сучасної поверхні. Це була підпрямокутна у плані півземлянка із заокругленими кутами, орієнтована за сторонами світу. Розміри житла складають 2,7 × 3 м, висота земляних стін 0,55—0,6 м від рівня долівки. Стіни житла дещо нахилені донизу. Долівка рівна, добре вигоптана, але з вм'ятинами та неглибокими ямками. Вздовж південної та східної стіни житла розміщався материковий виступ-прилавок шириною 0,6—0,9 м, що підвищувався на 0,2—0,25 м над рівнем материка. Це була, очевидно, основа лежанки. Приблизно у центрі житла, в 0,60 м від лежанки на північ розташовувалося глинобитне вогнище. Його основу складала випалена глиняна пляма до глибини 0,15 м. Це був черинь, на якому вимощені уламки каменя-пісковика. Камінь дуже випалений, деякі уламки потріскалися. Розміри вогнища 0,5—0,6 м.

На відстані 0,2 м від вогнища на схід розташовувалася стовпова ямка діаметром 0,3 м та глибиною 0,15 м від рівня долівки. Долівка навколо вогнища помітно вигоптана. Заповнення житла складав темно-сірий гумус з домішками попелу та вугликів, уламків глиняної обмазки.

У заповненні виявлено багато уламків ліпного глиняного посуду та кісток тварин. Серед

1. Матеріали досліджень експедиції у 1993—2001 рр. опубліковані у кн. Давні землероби Волині, К., 2004, Розділ II.

Фото 1. Зачистка частини поселення ранньозалізного часу (р. XXI)

Фото 2. Ділянка розкопу XXI з об'єктами ранньозалізного часу

ліпного посуду: уламок плоскої широкогорлої миски, ліпного банковидного горщика з дірочками під вінцями і хвилястими краями вінець, уламок сіролощеного диска.

На увагу заслуговує згусток замішаної, готової для використання, сформованої глини з домішками кременя, що лежав біля вогнища.

Житло № 82 є першим відкритим житлом ранньозалізного часу на поселенні, і цей факт можна вважати науковим відкриттям сезону 2003 року.

Житло № 95 виявлене на відстані 0,8 м на північ від житла 93, у кв. 4—5/Ж—3-1, на глибині 0,55 м від рівня сучасної поверхні.

Житло мало прямокутну у плані форму і було орієнтоване стінами за сторонами світу з невеликим відхиленням на схід. Розміри житла складають 3,1х2,48 м, висота земляних стін 0,6 м від рівня долівки. Це була півземлянка з прямовисними стінами та рівною, добре утрамбованою долівкою. Під західною стіною житла розташовувалась підвальна яма неправильної форми, розмірами 1,3 × 1,28 м і глибиною 0,22 м від рівня долівки. Стіни ями прямі, дно рівне, дещо утоптане. З північного боку підвальної ями знаходилась стовпова яма округлої форми діаметром 0,2 м та глибиною 0,15 м від рівня долівки. Заповнення ями складав сірий гумус з великою кількістю попелу, вугликів, шматків глиняної обмазки. У заповненні виявлено велику кількість ліпної ке-

раміки ранньозалізного часу, кістки тварин, а також бронзову шпильку з розклепанам та скрученим у кільце кінцем-основою. Другий кінець шпильки сильно загострений

СПОРУДИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Споруда № 35 виявлена у кв. Д-Г/18—19 на глибині 0,9 м від рівня сучасної поверхні.

Споруда має видовжено-овальну форму, орієнтовану довгими стінами за лінією схід—захід. Західна частина споруди звужена. Розміри будівлі 1,6 × 2,4 м, глибина 0,6 м від рівня виявлення. Стіни будівлі вертикальні, дно рівне, пласке. У вужчій, західній частині споруди розміщена підвальна яма округлої форми діаметром 0,62 м та глибиною 0,96 м від рівня дна. Стіни ями вертикальні, дно рівне. Біля ями була материкова приступка глибиною 0,2 м від рівня виявлення споруди розмірами 0,2 × 0,3 м.

Заповнення споруди складав темно-сірий гумус із значними домішками вугликів та попелу. У заповненні виявлено багато уламків тюльпановидних горщиків, у тому числі мініатюрний горщик з проколами під вінцями та нігтьовими заціпами на стінках, пустотіла ручка, мушля унію. Споруда належить до ранньоримського часу.

Споруда № 38 виявлена у кв. В-Г/14—15 на глибині 0,95 м від рівня сучасної поверхні.

Фото 3. Житло № 82

Фото 4. Житло № 95

Фото 5. Комплекс житло-споруда № 110

дно глиняне, міцно витоптане, рівне. Розміри споруди 3,5 × 2 м, висота земляних стін 0,4 м від рівня дна. Стіни споруди вертикальні, дно глиняне, рівне. У західній стіні споруди розміщені материковий виступ висотою 0,12 м від рівня дна і розмірами 0,4 ×

Вона має видовжено-овальну форму й орієнтована стінами за сторонами світу. З однієї сторони (захищеної) стіна вертикальна, зі східної — з підбоям. Дно рівне. Розміри споруди 1,6 × 3 м, висота земляних стін 0,52 м від рівня дна.

У заповненні споруди, яке складалося з темного гумусу з домішками вугликів і попелу виявлено кілька уламків ліпних горщиків тюльпановидної форми з проколами під вінцями та розтирач.

Споруда належить до ранньоримського часу.

Споруда № 39 виявлена у кв. Г-Д/15—16 на глибині 0,95 м від рівня сучасної поверхні. Споруда має овальну у плані форму, орієнтована довгими стінами за лінією північ—південь. Стіни вертикальні, зі східної сторони з підбоям. Дно рівне, плоске. Розміри споруди 1,6 × 2,2 м, висота земляних стін 0,5 м від рівня дна.

Заповнення споруди складалося з темно-сірого гумусу з домішками вугликів та попелу. У заповненні виявлено кілька уламків ліпного посуду ранньоримського часу та кістки тварин.

Споруда № 41 виявлена у 1 м на захід від споруди № 40 у кв. А-А1 на глибині 0,9 м від рівня сучасної поверхні у материковій глині, до якої дорився ківш екскаватора, що вибирав чорнозем.

Споруда має підпрямокутну у плані форму з вигнутою західною стіною й орієнтована кутами за сторонами світу. Стіни ями прямовисні,

1,1 м. Виступ був, очевидно, основою дерев'яної сходинки у споруду. У долівці споруди знаходилося три ямки від стовпів. Вони мали округлу у плані форму діаметром 0,2—0,5 м і глибину 15—16 см від рівня дна. Заповнення споруди складав темно-сірий гумус з домішками попелу та вугликів. У заповненні виявлено невелику кількість уламків ліпного посуду ранньозалізного часу та кістки тварин.

Споруда № 42 виявлена у кв. 13—14/Е-С-Ж, на глибині 0,7 м від рівня сучасної поверхні. Це була заглиблена у материк будівля видовжено—овальної форми, яка простежувалася на фоні передматерикового шару густим заповненням. Будівля орієнтована довгими кутами за лінією північ—південь з деяким відхиленням на захід. Розміри споруди 1,4 × 3,4 м, висота земляних стін 0,6 м від рівня дна споруди. Стіни вертикальні, дно рівне. Дно північної та південної частини споруди дещо заглиблене.

Форма споруди є характерною для ранньозалізного часу. У заповненні знайдено значну кількість уламків ліпного посуду ранньозалізного часу та кістки тварин. Серед кераміки виділяється розвал горщика з проколами під вінцями та чорнолощена миска. У споруді виявлено також кістяну проколку та кістяне лошцило.

Споруда № 44 виявлена на відстані 0,4 м на схід від споруди 45 у кв. 17-18—19/С-Ж—3 на глибині 0,7 м від рівня сучасної поверхні. Споруда має типову для ранньозалізного часу форму у вигляді півземлянки видовженого овалу, край якого складають заглиблені у дно господарські ями-погреби. Східна частина споруди орієнтована короткими стінами за лінією північ—південь. Розміри споруди 2,1 × 3,8 м, висота земляних стін 0,32 м від рівня

Фото 6. Споруда № 35

Фото 7. Споруда № 38

Фото 8. Споруда № 41

дна. Дно рівне, стіни вертикальні. У східному та західному краях споруди розташовувались господарські ями-підвали. Вони мають округлу у плані форму діаметром 1,6 і 1,8 м та заглиблені у материк на 0,18 м від рівня дна споруди. На краю ями, розміщеної у східному кінці споруди, знаходився материковий прилавок шириною 0,2 м та довжиною 1,3 м, що піднімався на 0,36 м над рівнем дна ями. Невисокий материковий останець знаходився також у ямі, розташованій у західній частині споруди. Його ширина 0,42 м, довжина 1,8 м. Останець піднімався на 0,12 м над рівнем дна ями.

У заповненні споруди, яке складав темний гумус з домішками попелу, виявлено значну кількість уламків ліпного посуду ранньозалізного часу та кістки тварин. Серед посуду вирізнявся уламок плоскої широкої миски з денцем, три уламки тюльпаноподібного горщика, прясло, виготовлене з чорнолощеного фрагмента посудини.

Споруда № 45 ранньозалізного часу розташована у кв. 18—20/Е-С і виявлена на глибині 0,7 м від рівня сучасної поверхні. Споруда

Фото 9. Споруда № 44

мала видовжено-овальну у плані форму і була орієнтована довгими стінами за лінією північ-південь. Стіни вертикальні, дно рівне, дещо утоптане. Розміри споруди 1,8 × 8 м, висота земляних стін 0,4 м від рівня дна. Південна частина ями була дещо заглиблена у материк. Заглиблення мало округлу форму розмірами 1,8 × 1,8 м та глибину 0,12 м від рівня дна ями. При західній стіні ями у дні виявлена стовпова ямка діаметром 0,2 м та глибиною 0,1 м від рівня дна ями.

Заповнення об'єкту складав темно-сірий гумус з домішками попелу та суглинків. У заповненні виявлено значну кількість уламків ліпного посуду, кістки тварин. Серед ліпного посуду є уламок диска, миски, тюльпаноподібного горщика. Є також уламок глиняного прясла, виготовленого з ліпного черепка, бочок ліпної посудини з нігтьовими заціпами по корпусу.

Споруда № 47 виявлена у кв. 3—4/В-Г на глибині 0,5 м від рівня сучасної поверхні. Споруда має трьохпелюсткову форму і складається з двох ям. Одна з них, розташована у південній

Фото 10. Споруда № 47

Фото 11. Споруда № 48

частині, має округлу форму діаметром 4,4 м та глибиною 0,5 м від рівня дна. Стінки прямовисні, дно пласке. Яма у північному боці має валикоподібну форму. Її дно лежить на 0,12 м вище дна ями у південній стороні. Стіни прямовисні, дно пласке, дещо утрамбоване. Розміри ями 1 × 2,2 м.

Заповнення ями складав темно-сірий гумус з домішками попелу та шматочків глиняної обмазки. У заповненні споруди виявлено кілька уламків ліпного посуду ранньозалізного часу та уламки кісток тварин.

Споруда № 48 виявлена у кв. 7—8/В-Г на глибині 0,5 м від рівня сучасної поверхні Споруда має неправильну, близьку до прямокутної форму і орієнтована довгими стінами за лінією південь—північ. Розміри споруди 2,1 × 3,2 м, глибина 0,35 м від рівня дна. Стіни споруди прямовисні, дно рівне, пласке. У західній частині споруди, точніше її північно-західному куті знаходилося материкове підвищення розмірами 0,8 × 2,4 м, що піднімалося на 0,12 м над рівнем долівки. У північно-східному куті споруди розташована стовпова ямка діаметром 0,2 м і глибиною 0,2 м від рівня дна.

Заповнення споруди складав темно-сірий гумус з нечастими включеннями попелу та вугілля. У заповненні виявлено кілька уламків ліпної кераміки ранньозалізного часу, в тому числі, два бочки з гудзиками.

Споруда № 49 виявлена у кв. 5—7/Г-Д на глибині 0,5 м від сучасної поверхні. Споруда має видовжено-овальну у плані форму й орієнтована довгими сторонами за лінією північ—південь. Розміри споруди 3,1 × 1,4 м, висота земляних стін 0,42—0,5 м від рівня дна. Стіни прямовисні, дно рівне, дещо утрамбоване. У північно-східному куті споруди розміщений материковий останець-прилавок довжиною 1,1 м та шириною 0,15—0,22 м. Прилавок, який слугував, очевидно, для господарських потреб, підвищувався на 0,15 м над рівнем дна споруди. Ще один материковий останець-прилавок розташовувався посередині західної стіни. Його розміри 0,4 × 0,9 м, висота 0,3 м над рівнем дна споруди. Такий самий останець-прилавок розміщувався у південно-східному куті споруди. Його розміри 0,6 × 1,4 м, висота 0,3 м над рівнем дна. Центральну частину споруди займала яма-погреб округлої у плані форми, діаметром 1,1 м та глибиною 0,12 м від рівня дна споруди. Яма підбоек заходила під обидва вище описані материкові останці-прилавки. Стіни ями прямовисні, дно рівне.

У заповненні споруди, яке складав темно-сірий гумус з домішками попелу, вугликів, шматків глиняної обмазки, виявлено чималу кількість уламків ліпної кераміки та кісток тварин. Споруда віднесена нами до ранньозалізного часу. Крім того, у споруді виявлено рогову мотику з сильно спрацьованим кінцем та кістяне долото з отвором для підвішування.

Фото 12. Споруда № 49

Споруда 50 виявлена у кв. 10—12/Б-В на глибині 0,6 м від рівня сучасної поверхні. Споруда має видовжену вісімкоподібну форму й орієнтувалася довгими стінами за лінією північ—південь. Розміри споруди 1,8 × 3 м, висота земляних стін 0,4 м від рівня дна. Стіни вертикальні, дно рівне, пласке. Посередині споруди розміщалося пласка ямка діаметром 0,21 м та глибиною 8 см від рівня дна споруди.

Заповнення споруди складалося з темно-го гумусу з домішками вугликів та попелу. У заповненні виявлено уламок ліпного горщика тюльпаноподібної форми з отворами під вінцями.

Споруда 51 виявлена у кв. 5—6/В-Г на глибині 0,5 м від сучасної поверхні, поряд з господарськими спорудами № 49 та 48. Споруда має близьку до овальної у плані форму і заглиблена у материк на 0,3—0,6 м. Стіни споруди прямовисні, дно рівне. Споруда орієнтована довгими стінами за лінією схід—захід.

Споруда складається з підвальної ями овальної форми та материкового останця на її східному борту. Яма має розміри 1,4 × 2 м. Глибина 0,6 м від рівня виявлення. Стіни прямовисні, дно пласке. Розміри материкового останця складають 0,8 × 1,75 м. Він підвищується над рівнем дна підвальної ями на 0,26 м. Посередині останця розміщена овальна ямка діаметром 0,22 м та глибиною 0,17 м від рівня дна останця.

Фото 13. Споруда № 51

Фото 14. Споруда № 58

Заповнення споруди складав темний гумус з домішками попелу та кусками глиняної обмазки. У заповненні виявлено кілька уламків ліпного посуду ранньозалізного часу та кістки тварин.

Споруда № 52 виявлена у кв. А-Б/11—12 на глибині 0,5 м від сучасної поверхні, поруч з спорудою 50, південна стіна якої врізається у північну стіну споруди № 52. Споруда має овальну у плані форму й орієнтована довгими стінами за лінією північ-південь. Споруда заглиблена у материк на 0,4 м і складається з підвальної ями та материкового останця під західною стіною. Розміри споруди 3,2 × 2 м, глибина 0,4 м від рівня виявлення. Яма-погреб займає північну частину споруди. Вона має округлу у плані форму діаметром 1,8 м та глибиною 0,21 м від рівня дна споруди. Стіни ями прямовисні, дно плоске. Вздовж західної стінки споруди розташовувався материковий останець шириною 0,52 м, який піднімався на 0,1 м над рівнем дна споруди. Стіни споруди вертикальні, дно дещо утоптане, рівне.

Заповнення об'єкту складав темно-сірий гумус з домішками попелу. У заповненні виявлено кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин, посуд має риси характерні для ранньозалізного часу.

Споруда № 55 виявлена біля західного борту розкопу у кв. 14—16/А-В. Контури споруди виявлені на глибині 0,6 м від рівня сучасної поверхні. Це була овальна у плані будівля орієнтована кутами за сторонами світу. Її розміри складають 2,4 × 3,7 м та глибина 0,8 м від рівня виявлення. Основу споруди складає велика підвальна яма діаметром 2,4 та глибиною 0,8 м від рівня виявлення. Довкола ями, крім південної сторони, розміщався материковий

Фото 15. Споруда № 66

виступ, на який, очевидно, спиралася підлога споруди. Ширина виступів складала від 0,5 м у західній частині до 1,2 м у східній частині споруди, Західну частину виступу займало глиняне вогнище овальної форми розмірами 1,2 × 0,5 м. Товщина череня складала 1—1,5 м.

Заповнення споруди складав темний гумус з домішками попелу, глиняної обмазки, вугілля. У заповненні виявлено невелику кількість уламків ліпного посуду ранньозалізного часу та кістки тварин.

Споруда № 58 знаходилася поряд з ямою № 90, на північ від неї. Споруда мала нерегулярну форму із звуженим північним краєм і орієнтована довгими стінами за сторонами світу. Розміри споруди 2,6 × 2 м, глибина 0,6 м від рівня виявлення. Стіни споруди прямовисні, дно рівне, не утоптане. Північну, вужчу частину споруди, складає материковий останець, розмірами 1,4 × 0,4 м та висотою 0,4 м від рівня дна. Заповнення об'єкту складав сіруватий гумус з домішками попелу. У заповненні виявлено кілька уламків ліпного посуду ранньозалізного часу, кістки тварин, цікавою знахідкою є частина друшляка у вигляді нижньої частини невеликого горщика з дірочками у стінках.

Споруда № 61 знаходилася у кв. Е-Ж—3/1—2 на глибині 1,2 м від рівня сучасної поверхні, і виявилась при зачистці житла Луки-Райковецької культури (№ 92). Частина споруди лежала під пічкою цього житла. Споруда мала видовжену дугоподібну форму і була орієнтована довгими стінами по лінії схід-захід, розмірами 1,1 × 4 м та глибиною 0,6 м від рівня сучасної поверхні. Стіни, звужені у східній частині будівлі, були прямовисні, і мали висоту 0,62 м від рівня дна. Дно рівне, утрамбоване. Посередині споруди знаходилося заглиблення овальної у плані форми розмірами 0,45 × 0,6 м та глибиною 8—16 см від рівня підлоги. Західну частину споруди займало глинобитне вогнище овальної форми розмірами 0,8 × 1 м. Черинь вогнища сильно випалений, червоного кольору, товщиною до 4 см.

У заповненні споруди, при її дні, виявлено кілька уламків ліпного посуду ранньозалізного часу. Важко визначити вид цього об'єкту, чи його функціональне призначення. Можливо, це було житло, можливо — господарська споруда виробничого призначення. Слід врахувати, що цей об'єкт знаходився всього в 2,2 м від житла залізного часу № 95. Можливо, житло № 95, споруда № 61 та господарська яма № 58, яка розташована в 2 м на північ від споруди № 61 складали один двір, чи один господарсько-житловий комплекс.

Споруда № 66 виявлена на глибині 0,6 м. Має видовжену у плані форму із заокругленими кутами. Стіни вертикальні, дно рівне, витоптане. Розміри споруди складають 1,7 × 1,1 м, глибина 0,28 м від рівня виявлення. У заповненні чорний гумус, уламки ліпної кераміки, кілька кісток тварин.

ГОСПОДАРСЬКІ ЯМИ-ПОГРЕБИ

Яма № 59 виявлена у кв. В-В/12—13 на глибині 0,6 м від сучасної поверхні біля північного кута житла № 77. Яма має округлу у плані форму діаметром 1,2 м та глибиною 0,6 м від рівня виявлення. Стіни зверху прямовисні, внизу з глибоким підбосом, дно рівне. У заповненні, яке складає темно-сірий гумус з органічними домішками, виявлено велику кількість ліпної кераміки ранньозалізного часу, в тому числі три посудини великих розмірів тюльпаноподібної форми з характерними округлими отворами під вінцями. Завал кераміки було перекрито потужним шаром глиняної обмазки. Знайдено також велику кількість кісток тварин.

Яма № 60 виявлена в 1,5 м на північ від ями 59 у кв. Б-В/13—14 на глибині 0,6 м від сучасної поверхні. Яма має овальну у плані форму розмірами 1,3 × 2 м та глибину 0,55 м від рівня виявлення. Стіни ями дещо скошені до низу. Дно плоске, рівне.

У заповненні ями, яке складає темно-сірий гумус, виявлено два уламки горщиків з проколами під вінцями та кістки тварин. Яма належить до ранньозалізного часу.

Яма № 61 виявлена у межах житла № 77, зі східної його сторони і знаходиться у кв. Б-В/11. Яма знайдена на глибині 0,9 м від сучасної поверхні. Яма має овальну у плані форму розмірами 1,2 × 1,35 м та глибину 0,5 м від рівня виявлення. Стіни ями зверху прямі, знизу розширені, з підбосом. Дно плоске, рівне.

Заповнення ями складає темно-сірий гумус з домішками вугликів та попелу. У заповненні виявлено уламки двох мисок та чотирьох горщиків ранньозалізного часу. Всі посудини мають проколи під вінцями. Виявлено також кам'яний розтирач та раковину (мушлю unio). Яма відноситься до ранньозалізного часу.

Яма № 62 виявлена у кв. В-Г/16—12 на глибині 0,85 м від рівня сучасної поверхні. Вона має близьку до овальної у плані форму з дещо

похиленими до дна стінами та рівним, пласким, дещо витоптанім дном. Розміри ями 1,2 × 1,7 м та глибина 0,62 м від рівня виявлення. Стіни дещо звужені до дна, дно пласке рівне.

У заповненні, яке складає темно-сірий гумус виявлено два уламки ліпної кераміки, розтирач-курант продовгуватої форми та кістки тварин. Яма належить до ранньозалізного часу.

Яма № 63 виявлена поруч з ямою № 62, у кв. В/15—16. На глибині 0,85 м від рівня сучасної поверхні. Яма має округлу у плані форму з вертикальними стінами та рівним дном. Діаметр ями 1,4 м, глибина 0,45 м від рівня виявлення. Заповнення ями складає темно-сірий гумус, з домішками вугликів. У заповненні виявлено кілька уламків ліпного посуду ранньозалізного часу та кістки тварин.

Яма № 64 виявлено в борту розкопу у кв. А-Аі/18—19 на глибині 1,2 м від рівня сучасної поверхні у споруді № 33 зубрицької культури. Розчищено половину ями. Вона мала близьку до овальної у плані форму з вертикальними (дещо скошеними) до дна стінами та плоским дном. Діаметр ями 1,4 м, глибина 0,85 м від рівня виявлення. Заповнення ями складає темно-сірий гумус з домішками вугликів та попелу. У заповненні виявлено багато уламків ліпного посуду ранньозалізного часу та кістки тварин, крем'яний скобель.

Яма № 66 виявлена у кв. Д—10 на глибині 0,85 м від рівня сучасної поверхні. Яма має округлу у плані форму діаметром 1,6 м та глибиною 0,45 м від рівня виявлення. Стіни ями вертикальні, долівка рівна, плоска. У заповненні, яке складає темно-сірий гумус з домішками попелу та вугликів виявлено кілька уламків стінок від лощених посудин ранньозалізного часу та кістки тварин, уламок кам'яної зернотерки.

Яма № 67 виявлена в 0,5 м на північ від ями № 66 у кв. Г-Д/9 на глибині 0,9 м від рівня сучасної поверхні. Яма має округлу у плані форму діаметром 1,4 м та глибиною 0,5 м від рівня виявлення. Стіни ями дещо похилі до дна, дно плоске, рівне. Заповнення ями складає темно-

Фото 16. Господарська яма № 59

Фото 17. Господарська яма № 60

Фото 18. Господарська яма № 61

сірий гумус з домішками вугликів та попелу. У заповненні виявлено три крем'яні відщепи та уламок ліпної кераміки ранньозалізного часу.

Яма № 68 виявлена у кв. Г/17—18 на глибині 0,18 м від рівня сучасної поверхні. Яма має округлу у плані форму діаметром 1,4 м та глибиною 0,52 м від рівня виявлення. Стіни ями вертикальні, дно нерівне. Заповнення ями складав темний гумус з домішками попелу та вугликів. У заповненні виявлена цікава група ліпної кераміки. Інтерес викликає уламок горщика з валиком під вінцями та проколами під вінцями і рустованою поверхнею; стінка ліпної посудини з валиком, розчленованим прутом; два диски, характерні для поморсько-кльошової культури. Кераміка поєднує в собі елементи лежницької групи ранньозалізного часу та елементи поморсько-кльошової культури. Знайдено кістки тварин.

Яма № 70 виявлена у кв. Г/14—15 на глибині 0,9 м від сучасної поверхні. Яма має округлу у плані форму діаметром 0,8 м та глибиною 0,4 м від рівня виявлення. Стіни похилі до низу, дно рівне, плоске. У заповненні, яке складав темно-сірий гумус із залишками вугликів та попелу, виявлено лощений уламок кухлика ранньозалізного часу та кілька кісток тварин.

Яма № 76 виявлена у кв. 14/Е на глибині 0,7 м від рівня сучасної поверхні. Яма має овальну у плані форму розмірами 0,8 × 0,9 м та глибиною 0,35 м від рівня виявлення. Стіни вертикальні, дно рівне. У східній частині ями є стовпова ямка діаметром 0,4 м та глибиною 0,35 м від рівня дна ями. У заповненні об'єкта виявлено кілька уламків ліпного посуду ран-

Фото 20. Господарська яма № 63

Фото 19. Господарська яма № 62

ньозалізного часу, кістки тварин та уламок прясла.

Яма № 81 виявлена у кв. 3—4/Д-Ж на глибині 0,52 м від сучасної поверхні. Яма має овальну у плані форму розмірами 1,6 × 2,4 м та глибиною 0,6 м від рівня виявлення. Стіни ями вертикальні, дно рівне. У південній стіні ями вибрано невелику приступку у вигляді материкового останця, розмірами 1,2 × 0,4 м, який піднімався на 0,3 м над рівнем дна ями. Заповнення ями складав темно-сірий гумус з домішками вугликів. У заповненні виявлено кілька уламків ліпного посуду ранньозалізного часу та кістки тварин.

Яма № 82 знаходиться у кв. 2—3/В і виявлена на глибині 0,5 м від рівня сучасної поверхні. Яма має округлу у плані форму діаметром 1,6 м та глибиною 0,63 м від рівня виявлення. Стіни ями вертикальні, з північної сторони дещо розширені під дном, дно плоске, рівне. Заповнення ями складав темний гумус з домішками вугликів. У заповненні знайдено кілька уламків ліпного посуду ранньозалізного часу та кістки тварин.

Яма № 86 мала округлу в плані форму та глибиною 0,55 м від рівня виявлення. Стіни ями дещо нахилені до дна, дно плоске. У заповнен-

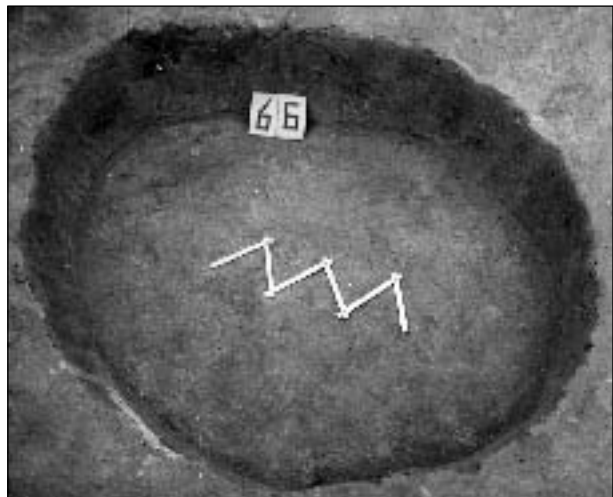

Фото 21. Господарська яма № 66

Фото 22. Господарська яма № 76

високими вінцями із заокругленим краєм та потовщеними, добре виділеними денцями (горщики із S-подібним профілем). Діаметр вінців коливається від 11 до 20 см, діаметр дна — від 7 до 10 см. Кераміка добре випалена, товщина стінок становить 0,4—0,8 см.

Варіант А. Зовнішня поверхня вкрита рустом, який нанесено хаотично, або ж у вигляді проведених пальцями рельєфних навскісних смуг. Одразу нижче краю вінця нанесено ряд невеликих проколів. Характерні зразки горщиків цього варіанту знаходимо в ямі 59 (рис. 17, 23), ямі 61 (рис. 19, 1—3), ямі 64 (рис. 18, 3),

ні ями, яке складалося з темного гумусу з домішками вугликів та попелу виявлено кілька уламків ліпного посуду ранньозалізного часу та кістки тварин.

Яма № 87 виявлена в 0,45 м на північ від житла 84 у кв. Г-Д/10—11 на глибині 0,55 м від рівня сучасної поверхні. Яма мала овальну у плані форму розмірами 1,2 × 1,4 м та глибину 0,56 м від рівня виявлення. Стіни ями вертикальні з західної сторони та дещо нахилені до дна зі східної сторони. Дно рівне, плоске. Заповнення ями складав темно-сірий гумус з домішками попелу, вугликів, глиняної обмазки. У заповненні виявлено кілька уламків ліпного посуду ранньозалізного часу та кістки тварин.

ямі 86 (рис. 20, 2), ямі 87 (рис. 20, 4), споруді 41 (рис. 5, 1), споруді 42 (рис. 7, 2), споруді 44 (рис. 8, 3, 6), в культурному шарі (рис. 21, 1; 20, 7). Окремо у цьому варіанті слід відзначити великий, як для першого типу, тонкостінний горщик висотою 43 см. Діаметр його вінця становить 35 см; діаметр дна 13 см. Зовнішня поверхня суцільно вкрита хаотичним рустом, лише вузька смуга зовні під вінцями з невеликими отворами заглажена (рис. 23).

КЕРАМІКА

Колекція керамічних виробів складається із посуду, «дисків» та прясел. Серед посуду знаходимо горщики, миски, кухлики, опуклобоку вазу та мініатюрну орнаментовану посудинку.

Горщики можна поділити на п'ять типів. Загалом до першого типу зараховуємо досить стрункі, невисокі (17—25 см) посудини тюльпаноподібної форми із виразно розхиленими

Варіант Б. Відрізняється від варіанту А існуванням валика із пальцевими вдавленнями нижче вінця. Фрагменти горщиків варіанту б виявлено в ямі 68 (рис. 5, 5), споруді 42 (рис. 7, 4), споруді 46 (рис. 13, 4), житлі 82 (рис. 1, 5), в культурному шарі (рис. 13, 17). В окремих випадках валик із пальцевими вдавленнями розташований на бочках дещо навкоси (рис. 8, 7).

Варіант В. Сюди відносимо горщики із шорсткою, іноді легко рустованою зовнішньою поверхнею та слідами від нігтевих затисків по всій площині. Уламки такого посуду знайдено у ямі 86 (рис. 20, 1), споруді 35 (рис. 4, 2), культурному шарі (рис. 21, 4).

Варіант Г. На горщиках цього варіанту горизонтальний валик із пальцевими вдавленнями розташований не на шийці під вінцями, а на плічках посудин. Частини їх виявлено у споруді 42 (рис. 7, 3) та споруді 46 (рис. 10, 1). Окремо щодо декорування слід відмітити горщик із S-подібним

Фото 23. Господарська яма № 81

Фото 24. Господарська яма № 82

Фото 25. Господарський комплекс (спорада № 47, господарські ями № 81, 82)

профілем, висота якого становить 17 см; діаметр потовщених вінець 12 см; діаметр дна 7 см. Зовнішня поверхня рівна. Верх вінець сформований у горизонтальну площину і вкритий по всьому їх периметру карбами — тисненими рисками, розташованими на однаковій відстані одна від одної поперек площини вінець. Нижче вінець проколено ряд отворів. На бочка горщика, дещо вище місця максимального розхилу тулуба, розташовано горизонтальний наліпний валик шириною 1,5 см, вкритий навскісними заглибленими рисками. У нижній частині тулуба знаходяться кілька невеликих отворів (рис. 24).

Варіант Д. Поверхня горщиків вкрита легким рустом, верх вінець та їх зовнішній край вкриті невеликими вдавленнями. Нижче краю вінець проколено отвори. Фрагменти такого посуду знайдено у ямі 76 (рис. 13, 11), споруді 38 (рис. 4, 3), культурному шарі (рис. 20, 6; 21, 3).

Аналогії горщикам першого типу знаходимо у досить широкому колі культур початку ранньозалізної доби на території Волині, Північного Прикарпаття і Західного Поділля, перш за все у лежницькій групі [Крушельницька, 1976, рис. 24 : 11; 25 : 1; 1993, рис. 77, 1, 6, 15, 21—23; рис. 80, 3; Павлів, 2006, рис. 5, 6, 7; рис. 7, 1, 2, 4]; черепинсько-лагодівській групі [Крушельницька, 1993, рис. 87, 1; рис. 88, 2; 105, 9, 16]; могилянській групі [Крушельницька, 1976, рис. 27, 1—4; 28, 2]; лужицькій культурі Надбужанщини [Dąbrowski, 1962, tabl. III, 5; V, 3, 11, 13, 16; VII, 5; 1972, рис. 26, a—d; Kłosińska, 2005, рис. 13, c; Niedźwiedz, 1992, tabl. III, 1—4, 6; Misiewicz, 1999, рис. 3, 1; 2005, рис. 3, 1, 6—8; 4, 1, 2, 5; Piotrowski, Wiśniewski, 2006, рис. 6, 1, 2, 6, 8; Szeliga, 2006, рис. 7, 2]; тарнобжеській лужицькій культурі III-ї фази її розвитку [Poradyło, 2001, tabl. II, 12; VIII, 3]; висоцькій культурі середнього періоду її розвитку [Бандрівський, Крушельницька, 1998, мал. 26, 60]; матеріалах з пам'яток ранньоскіфського часу Західного Поділля [Ганіна, 1984, рис. 1, 9].

До другого типу зараховуємо горщики середнього розміру, тюльпаноподібної форми, тонкостінні, із прямими або ледь розхиленими назовні вінцями досить великого діаметру, який коливається від 20 до 28 см. Край вінець заокруглений або сформований у горизонтальну площину. Зовнішня поверхня нерівна, шорстка, часто вкрита легким рустом у вигляді навскісних смуг, інколи трапляються нігтеві затиски. Під вінцями розташовано ряд проколених отворів, нижче, в деяких випадках, знаходиться горизонтальний валик. Фрагменти горщи-

ків другого типу виявлено у споруді 35 (рис. 4, 1), споруді 38 (рис. 4, 4), споруді 44 (рис. 8, 2), споруді 46 (рис. 11, 1, 3), ямі 76 (рис. 13, 14), культурному шарі (рис. 21, 2). Частина горщиків другого типу вирізняються більш опуклими бочками, наприклад із споруди 61 (рис. 16, 1), жителя 82 (рис. 1, 6), ями 76 (рис. 13, 13).

Аналогії горщикам другого типу знаходимо у лежницькій групі (Торчин, Ромош) [Крушельницька, 1993, рис. 77, 5; 80, 9]; черепинсько-лагодівській групі (Лагодів) [Крушельницька, 1993, рис. 105, 10—13; 106, 4, 5]; матеріалах ранньозалізної доби Південної Волині [Węgrzynowicz, 2001, рис. 4, e]; лужицькій культурі Надбужанщини та Холмщини (Стрижів, Вербиця, Верешин, Гребенне, Гусинне, Крупи, Молодютин, Орхув, Лашув) [Dąbrowski, 1962, tabl. V, 7; Niedźwiedz, 1992, tabl. II, 5, 6; VI, 1; VII, 7; VIII, 1—9; Misiewicz, 2005, рис. 5, 1—4; Mazurek, 2005, рис. 6, 2—5; Mikłaszewska, 1962, tabl. XXVI, 3; Hildt Węgrzynowicz, 1959, рис. 6, a; Niedźwiedz, 1992, tabl. IV, 3]; матеріалах пам'яток ранньоскіфського часу Західного Поділля (Залісся) [Ганіна, 1984, рис. 1, 1—8].

До третього типу зараховуємо досить товстостінні горщики середнього розміру і діжкоподібної, або наближеної до банкоподібної форми із ледь нахиленими всередину вінцями. Верх вінець заокруглений, їх діаметр коливається від 19 до 30 см. Нижче вінець розташовано ряд наскрізних отворів. Зовнішня поверхня нерівна, шорстка, горбкувата, часто вкрита дрібним рустом. Уламки такого посуду знайдено в споруді 42 (рис. 7, 1, 5), ямі 61 (рис. 19, 6).

Аналогії горщикам третього типу знаходимо у лежницькій групі [Крушельницька, 1993, рис. 80, 2, 5, 7]; лужицькій культурі Надбужанщини (Крупи) [Misiewicz, 1999, рис. 5, 1, 7]; тарнобжеській лужицькій культурі III-ї фази її розвитку (могильник Трійциці) [Poradyło, 2001, tabl. III, 1, 3, 4; XIV, 21, 22].

До варіанту А четвертого типу зараховуємо невеликого розміру тонкостінні добре випалені горщики тюльпаноподібної форми. Край вінець потоншений, заокруглений. Нижче вінець розташовано ряд невеликих проколів. Зовнішня поверхня рівна, місцями заглажджена. Фрагменти горщиків цього типу знайдено в споруді 47 (рис. 13, 5), споруді 50 (рис. 13, 9), споруді 52 (рис. 13, 10), ямі 79 (рис. 12, 2), ямі 81 (рис. 13, 15), в культурному шарі (рис. 8, 5; 13, 16).

Аналогічний посуд виявлено на пам'ятках ульвівського типу Західної Волині (могильники в Рованцях та Городку) [Павлів, 1993, рис. 6, 4; 8, 12; 9, 12; 10, 15; Козак, Павлів, 1999, рис. 5, 3; 7, 1; 9, 1] та на пам'ятках лужицької культури Надбужанщини (Стрижів, Млиниська)

[Dąbrowski, 1962, tabl. I, 3; VI, 4; Węgrzynowicz, 1963, рус. 5, е].

До варіанту Б четвертого типу зараховуємо також горщик із діаметром вінець 13 см; знайдений у споруді 44. Від посуду варіанту А він відрізняється дещо товстішими стінками (близько 1 см) та особливим декоруванням зовнішньої поверхні, яка, починаючи від самого краю вінець, прокреслена вертикальними подвійними заглибленими лініями (рис. 8, 4).

Аналогії такому посуду знаходимо на пам'ятках лужицької культури та ульвівського типу Надбужанщини (Стрижів, Луцув, Тарношин, Городок над Бугом) [Dąbrowski, 1962, tabl. II, 10; Kłosińska, 2005, рус. 3, а; 5, b; Niedźwiedz, 1999, рус. 3, 3; 4, 3; Niedźwiedz, Taras, 2006, рус. 8, 6], а також у тарнобжеській лужицькій культурі (Лазі, Свиняри Старі) [Jarosz, Szczepanek, 2005, рус. 3, f; Krauss, 1977, tabl. III, 8].

До п'ятого типу відносимо високі тонкостінні горщики, можливо, «підбіконічної» форми, від яких збереглися частини високих, прямих або ледь нахилених усередину вінець і прямих, легко розширених донизу бочків. Край вінець заокруглений, потоншений. Діаметр їх коливається від 24 до 28 см. Під вінцями ряд невеликих проколів. Вінця деяких горщиків мають легко хвилястий край. У бочках двох посудин є просверлений отвір (рис. 10, 2—4; 11, 1—3). Цікаво, що всі фрагменти, а вони належать до п'яти горщиків, знайдено у споруді 46.

Подібний посуд відомий у лежницькій групі (Ромош) [Крушельницька, 1993, рис. 80, 1, 4], черепинсько-лагодівській групі (Логодів) [Крушельницька, 1993, рис. 108, 1, 2], могилянській групі (Могиляни) [Крушельницька, 1974, рис. 1, 13, 14], у матеріалах пам'яток початку ранньозалісної доби Північно-Західного Поділля (Малі Вікни) [Домбровский, 1970, рис. 2, 7], висоцькій культурі (Лукаші) [Войнаровский, Конопля, Филипчук, 2005, рис. 63, 1; 64; 66, 1], лужицькій культурі Мазовії, Надбужанщини і Холмщини (Орхув, Лашув, Войцехів) [Miklaszewska, tabl. XXVI, 3; XXVII, 3; Niedźwiedz, 1992, tabl. IV, 2, 3; GoBub, 1990, tab. 6, 1].

Миски, які складають досить чисельну колекцію серед посуду ранньозалізного часу поселення в Хрінниках, загалом можна поділити на три типи.

До першого, найпоширенішого типу зараховуємо миски напівсферичної форми, із більше чи менше нахиленими досередини вінцями. Діаметр вінець коливається від 20 до 30 см. Край вінець заокруглені, найчастіше потоншені, інколи потовщені. Більшість мисок є досить мілкими, деякі глибші, їх бочки звужуються стрімкіше спадають до денця (рис. 4, 6). Зовнішня поверхня рівна, шорстка, деколи заглажена, в деяких випадках заглаженим є лише зовнішній край вінець, решта поверхні шорстка або вкрита легким рустом. Під вінцями нанесено ряд проколів. Цей тип мисок

виявлено в житлі 82 (рис. 1, 2; 8), споруді 41 (рис. 5, 4), споруді 42 (рис. 7, 7, 8), споруді 44 (рис. 8, 1), ямі 61 (рис. 18, 1; 19, 4), культурному шарі (рис. 20, 12; 21, 5—7). Деякі миски першого типу мають таку особливість, як хвилястий край вінець (споруда 42, рис. 7, 8; споруда 44, рис. 8, 1). Одна з мисок першого типу, фрагменти якої було знайдено у споруді 61, прикрашена на опуклих плічках рядом маленьких круглої форми виступів — «перлинок» (рис. 16, 2).

Аналогічні миски з Хрінник (підйомний матеріал) та з поселення в Ромоші опубліковані Л. Крушельницькою, яка віднесла їх до лежницької групи [Крушельницька, 1993, с. 153—154, рис. 77, 10, 18; 80, 15]. Такі ж миски знайдено на пам'ятках лужицько-лежницького типу (ульвівських?) в Заставному [Dąbrowski, 1972, рус. 26, е], Ульвівку [Павлів, 2006, с. 161, рис. 6, 2], Стрижові [Dąbrowski, 1962, tabl. IV, 9] та лужицької культури Надбужанщини (Гребенне, Любича Курлевська, Вербковіце-Которув, Молодотин, Дорогичин, Крупи) [Niedźwiedz, 1992, tabl. III, 5; V, 7; IX, 1; Mazurek, 2005, рус. 6, 1; Miklaszewska, 1959, tabl. III, 5, 7; Misiewicz, 1999, рус. 5, 4; 6, 1]. Відомі такі миски в тарнобжеській лужицькій культурі (могиляники в Клижові, Трійчицях, Лазях) [Czopek, 1996, рус. 4, h, f; Poradyło, 2001, tabl. VIII, 9; XIV, 27; Jarosz, Szczepanek, 2005, рус. 5, g]. Подібні до мисок першого типу з Хрінник (в тому числі і з хвилястим краєм вінець) зустрічаємо в черепинсько-лагодівській групі [Крушельницька, 1993, рис. 87, 8; 101, 2; 106, 19, 20, 22; 107, 19, 21]. Менш поширені миски такого типу в могилянській групі [Крушельницька, 1976, рис. 29, 8, 12], хоча власне тут (Костянець, Лепесівка) та в матеріалах скіфського часу із Поділля (Скіпче) знаходимо миски, прикрашені рядом «перлинок» [Крушельницька, 1974, рис. 3, 10; 1976, рис. 29, 10; Węgrzynowicz, 2001, s. 25, рус. 14, k, s. 47, рус. 39, a]. Посуд, зокрема миски, декоровані «перлинками», трапляються в керамічних комплексах пам'яток тарнобжеської лужицької культури Надсяння, що пояснюється східними культурними впливами [Czopek, 2007, s. 70, рус. 4, 1] Напівсферичні миски із загнутим усередину краєм, подібні до хрінницьких, були поширені в чорноліській культурі Середньої Наддністрянщини [Крушельницька, 1998, рис. 8, 7, 8; 24, 13; 49, 12]. Такі ж миски побутували у висоцькій культурі середнього періоду її розвитку [Крушельницька, 2002, рис. 4, 2, 6; 7, 9; 8, 6].

До другого типу зараховуємо глибокі, конічної форми миски з рівними або ледь опуклими бочками, прямими, дещо потовщеними вінцями та заглаженою зовнішньою поверхнею (споруда 41, рис. 5, 3, культурний шар, рис. 20, 10). Такі миски добре відомі у висоцькій культурі, зокрема у північній частині її ареалу [Крушельницька, 1976, рис. 19, 7, 8, 11; 2002, рис. 1, 2; 4, 3; 7, 7; 8, 4; Онищук, 2005, рис. 8, 4]. Існував, але не був надто поширеним такий тип мисок у черепинсько-лагодівській групі

[Крушельницька, 1976, рис. 36, 13; 40, 2; 1993, рис. 87, 6] та лужицькій культурі Підляшшя та Малополющі [Miśkiewicz, 1964, рис. 3, h; Bazieliuch, 1999, s. 141, рис. 6].

До третього типу зараховуємо миски із сильно розхиленими прямими вінцями із округлим краєм і гостро профільованими бочками (споруда 46, рис. 13, 1). На одній з мисок сильно виступаючі плічка декоровані вдавленнями (рис. 12, 1). Миска третього типу, знайдена в ямі 79, відрізняється від попередніх більш округлим профілем (рис. 12, 6).

Третій тип мисок, який загалом рідко зустрічається серед посуду ранньозалізного часу Волині, знаходить широкі аналогії у східних групах лужицької культури, зокрема у середньопольській та північно-мазовецькій у період НВ₂—НД [Dąbrowski, Gardawski, 1979, tabl. XXII, 13; Kaszewski, 1975, tabl. V, 4; VII, 4; Miklaszewski, 1962, tabl. XXVII, 6; Miśkiewicz, 1964, рис. 11, f, k, h; 13, b, g, u; 17, b], ульвівецькій (Дорогичин) [Dąbrowski, 1961, tabl. I, 10; II, 23]. Та чи не частіше миски такого типу трапляються на могильниках і поселеннях тарнобжеської лужицької культури, починаючи від раннього періоду її розвитку [Moskwa, 1973, tab. IV, 1; 1976, рис. 44, i, k; 92, l; Krauss, 1977, рис. 11, f; 16, e; Lewandowski, 1979, tabl. III, i; Czopek, 2001, tabl. LIII, 11; Czopek, Ormian, Trybała, 2005, рис. 9, 15, 16, 19; 10, 8, 9]. Аналогічні гостропрофільовані миски виявлено і на деяких пам'ятках висоцької культури [Бандрівський, 2002, рис. 12, 1; 18, 1; 35, 2; 37]. Миски третього типу з більш округлим профілем відомі в тарнобжеській лужицькій культурі [Dąbrowski, Gardawski, 1979, рис. 53, 4], висоцькій культурі [Крушельницька, 1976, рис. 17, 35]. Окремі знахідки мисок із різким переломом бочків трапляються в черепинсько-лагодівській групі [Крушельницька, 1976, рис. 40, 5; 1993, с. 190, рис. 101, 4] та на пам'ятках ранньоскіфського часу Західного Поділля (Залісся) [Ганіна, 1984, рис. 2, 5].

Окрім горщиків та мисок, які домінують у керамічному комплексі ранньозалізного часу поселення в Хрінниках, тут знайдено кілька більш рідкісних, як для цієї пам'ятки, форм.

Такою є фрагмент опуклобокої тонкостінної посудини, виявлений у житлі 82. Діаметр плічок її становить приблизно 25—30 см. В місці максимального розхилу плічок виступає горизонтальний валик із рядом вдавлень. Зовнішня поверхня верхньої частини посудинки вище валика є заглаженою, зовнішня поверхня нижче валика нерівна, вкрита дрібним рустом (рис. 1, 9). Ймовірно, це була опуклобока «ваза» із досить високою шийкою, уламок подібної, як підйомний матеріал з Хрінник, опубліковано Л. Крушельницькою [Крушельницька, 1993, рис. 77, 17]. Подібні форми виступають в керамічних комплексах пам'яток лужицько-лежницького та ульвівецького типів (Стрижів) [Dąbrowski, 1962, tabl. V, 10; Павлів, 2006, с. 160—161, рис. 6, 4, 5],

черепинсько-лагодівської групи [Крушельницька, 1976, с. 190, рис. 101, 5].

Рідкісною формою можна вважати мініатюрний тонкостінний кухлик, знайдений у споруді 42. Його висота всього 4 см, бочки округлі, рівні, вінця потоншені, діаметром 6,5 см, дно рівне, дещо потовщене, діаметром 3,5 см. Кухлик мав невелике вушко. Зовнішня поверхня рівна, заглажена (рис. 7, 6). Власне такі мініатюрні кухлики нечасто зустрічаються серед господарського посуду кола культур ранньозалізного часу Західної Волині, Поділля чи Наддністрянщини, але є характерною і вживаною формою поховальних пам'яток ульвівецького типу [Dąbrowski, 1962, tabl. II, 11; Павлів, 1993, рис. 6, 14; 7, 11; Козак, Павлів, 1999, рис. 2, 2; 3, 4, 5].

Надзвичайно цікавою є невелика, оригінально орнаментована посудинка, знайдена у 2006 р. під час дослідження культурного шару ранньозалізного часу поселення в Хрінниках. Це тонкостінна, біконічної форми ваза з гостро профільованими плічками і виразно сформованим рівним денцем. Висота посудинки, без врахування вінець, які не збереглися, становить 11 см, діаметр максимального розхилу плічок — 14,5 см, діаметр дна — 6 см. Зовнішня поверхня рівна, заглажена. На верхній частині плічок нанесено орнамент, а вірніше, складну знакову композицію, яка має наступний вигляд. Найвище розташовано одна пунктирна (із 41 штриха) та три суцільні горизонтальні заглиблені лінії. Нижче знаходиться ряд із навскісних та вертикальних коротких ліній, зібраних у 20 груп. Лінії, скошені зліва направо, укладаються у сім груп, вертикальні лінії укладаються у шість груп, лінії, скошені справа наліво укладаються знову у сім груп. У групах нараховується по 6, 7, 8, 9, 10, та 11 ліній у кожній. У проміжку між групами навскісних ліній знаходяться чотири схематичні зображення деревця (гілки, пагона?), а у проміжках між групами вертикальних ліній нанесено також чотири знаки у вигляді літери «X». Ймовірно, що цей орнамент мав певне символічне значення, відповідно і посудинка, на якій він нанесений, могла використовуватися у ритуальних цілях.

Найближчі і чисельні аналогії біконічним посудинкам та орнаменту із лінійних і рослинних елементів знаходимо перш за все у висоцькій культурі, здебільш на поховальних пам'ятках у Висоцьку, Чехах, Ясеніві, Золочеві, Ріпневі, Конюшкові, Козлині [Sulimirski, 1931, s. 40—41, tabl. XIII, 8; XIV; Węgrzynowicz, 2000, s. 230—231, рис. 3, 4, 5; 2001, s. 25, рис. 16, d; Крушельницька, 1965, с. 128—129, рис. 9, 8, 9; 1976, с. 53, рис. 19, 6, 12; 29, 8; Бандрівський, Крушельницька, 1998, мал. 20, 1; 30, 5, 8; 31, 10, 11]. Подібний посуд і орнаментальний мотив «деревця» зустрічаємо в похованнях ульвівецької групи на Західній Волині і Надбужанщині (Рованці, Тяглів, Стрижів, Комарів, Косін) [Павлів, 1993, с. 31, рис. 8, 3; 20, 8; 21, 14; Dąbrowski, 1962, tabl. IV, 1; 1972,

tabl. XXV, 11; Czopek, 1997, рис. 3, f; AosiDska, Klisz, 2003, s. 62, рис. 5, 1, 2], лужицької культури Надбужанщини (Млиницька, Гриневичі, Городок над Бугом) [Węgrzynowicz, 1963, рис. 5, n; Dąbrowski, 1961, tabl. III, 12; Niedźwiedz, 2000, рис. 3, 2], тарнобжезької лужицької культури [Czopek, 2001, tabl. LI, 11; LXVIII, 3; LXXIII, 10]. Деякі дослідники вважають орнаментальний мотив у вигляді деревця (ялинки), характерним для лужицької кераміки, зокрема верхньосілезько-малопольської групи [Домбровский, 1970, с. 85].

В культурному шарі та об'єктах ранньозалізного часу знайдено досить багато уламків глиняних дисків. Їх середній діаметр близько 20 см, поверхня нерівна, заглажена. Виявлені диски можна поділити на дві групи. До першої групи відносимо диски з потоншеними, округлими краями (житло 82, рис. 1, 3, 4; культурний шар, рис. 12, 7, 9). До другої групи зараховуємо диски, що мають край підквадратної форми (споруда 41, рис. 5, 2; споруда 46, рис. 13, 2, 3; яма 68, рис. 5, 6). Один із дисків має наскрізний отвір (споруда 46, рис. 13, 2). Такі диски зараховують до категорії кухонного посуду, наймовірніше, вони застосовувались для випікання коржів [Стрельник, Хомчик, 2007], деякі могли слугувати покривками [Крушельницька, 1993, с. 189—190]. Диски були поширені у багатьох культурах кінця доби бронзи і ранньозалізного часу Центральної Європи, але більше тяжіють до кола лужицьких культур. У VII—VI ст. до н. е. диски масово з'являються на поселеннях ранньоскіфського часу Прикарпаття і Поділля [Крушельницька, 1993, с. 189]. Аналогії до дисків із Хрінник знаходимо на пам'ятках лужицько-лежницького типу Надбужанщини (Стрижів, Кам'янка-Надбужна, Гребенне, Вербиця) [Dąbrowski, 1962, tabl. II, 5, 6; tabl. III, 19; 2006, рис. 9, 3; Hildt, Węgrzynowicz, 1959, рис. 7, f, g; Niedźwiedz, 1992, tabl. III, 7; VI, 4, 6, 7; VII, 2], черепинсько-лагодівської групи [Крушельницька, 1993, рис. 107, 1—6].

Глиняні прясла можна поділити на три типи. До першого типу відносимо прясла біконічної форми, діаметром приблизно 5 см, висотою до 3 см, ширина отвору близько 0,5 см (культурний шар, рис. 8, 10, 12). До другого типу зараховуємо прясла дископодібної форми, виготовлені з уламків добре випаленого посуду (рис. 8, 9, 12). Прясла третього типу мають сферичноподібну форму (рис. 8, 11). Умовно до прясел зараховуємо тонкостінний (3—4 см) керамічний виріб із одним більшим отвором діаметром 1,5 см у центрі та двома отворами меншого діаметру (0,5 см) ближче до краю (рис. 20, 11). Подібні прясла, зокрема біконічної форми відомі у лужицькій культурі Надбужанщини [Niedźwiedz, 1992, tabl. IV, 2], тарнобжезькій лужицькій культурі [Poradyło, 2001, tabl. XI, 6; XII, 24], черепинсько-лагодівській групі [Крушельницька, 1976, с. 95, рис. 39, 21—26; 1993, рис. 109, 19—21].

ВИРОБИ З БРОНЗИ

Колекція бронзових виробів є нечисленною і складається із наконечника стріли, шпильок, спіральних підвісок із дроту, уламка стрічки, ручки до посудини.

Наконечник стріли має довжину 2,8 см, в основі шириною 0,9 см, діаметр втулки 0,4 см. Наконечник гостролистої форми, трилопатевий, головка в плані має форму трикутника, краї лопатей злегка дугоподібні, на лопатах є заглиблення, які підкреслюють внутрішню втулку. Кінці лопатей зрізані на одному рівні із основою схованої втулки (рис. 2, 5). Такі наконечники відносяться до II-ї хронологічної групи, 5-го «базового» типу, і датуються, згідно А.І. Мелюкової, другою половиною VI — першою половиною V ст. до н. е. [Мелюкова, 1964, с. 20—22, табл. 7, Б, 1, 2, В, 1, 2, И, 1—3], згідно С.В. Поліна — початком VI — початком V ст. до н. е. [Полін, 1987, с. 31, рис. 4, 2, 5; 8, 15]. Наконечники «базового» типу зустрічаються не лише у поховальних комплексах степової і лісостепової Скіфії [Махортих, Тупчієнко, 1998, с. 501, мал. 5, 9, 10], чи в похованнях некрополя Ольвії [Полін, 1987, с. 31], а й на північно-західних околицях скіфського світу [Даниленко, 1956, с. 10, табл. II, 37] і далеко поза межами Скіфії — на території поширення лужицької культури, зокрема у верхньосілезько-малопольській групі [Kaszewski, 1975, tabl. X, 2, 3] та особливо у тарнобжезькій лужицькій культурі III-ї фази її розвитку (Обойно, Трійчиці, Гродзіско Дольне) [Szarek-Waszkowska, 1973, tabl. V, 8; Poradyło, 2001, s. 93, tabl. IX, 2; Czopek, 2007, s. 68—69, рис. 2, 3]. Ці пам'ятки датуються періодом HC—HD (VI—V ст. до н. е.).

Дві бронзові шпильки, знайдені в культурному шарі, належать до одного типу. Довжина однієї з них становить 13,5 см, зроблена із круглого в перетині дроту товщиною 0,2—0,3 см. Верх шпильки розклепано і закручено у вигляді кільця («вушка»), нижній кінець зігнуто (рис. 2, 2). Друга шпилька довжиною 9 см так само виготовлена із округлого дроту товщиною 0,3 см і також має закручену у вигляді кільця голівку (рис. 2, 3). Зазначимо, що з Хрінник відомо ще три подібні знахідки [Крушельницька, 1993, с. 157, рис. 78, 20, 23]. Шпильки такого типу вважаються виробом центральноєвропейського походження, вони відомі в багатьох культурах доби бронзи та раннього заліза, особливо в культурах лужицького кола, зокрема у кувявській [Cofta-Broniewska, Koško, 2002, рис. 97, 17], верхньосілезько-малопольській [Młodkowska-Przepiórowska, 2001, tabl. I, 4, 5], тарнобжезькій, де датуються здебільш періодом HC—HD [Szarek-Waszkowska, 1973, s. 81, tabl. V, 1; 1975, tabl. V, 11; X, 4; Czopek, 1996, рис. 3, d, e; Niemiec, 2006, s. 136, tabl. VII, 2, 5; VIII, 5; XVII, 2, 3; XXII, 1; XXVI, 1, 2], ульвівській групі (могильник у Топорниці) [GBosik, 1958, tabl. LIII, 3, 7]. На території Волині і Прикарпаття цей тип шпильок найпоширенішим був у висоцькій культурі протягом усього часу її існування [Крушель-

ницька, 1993, с. 157]. Дослідники поділяють їх на такі, що мають рівний стержень і у яких він зігнутий. Обидві види зміни шпильок, аналогічні знайденим у Хрінниках, зустрічаються здебільш у похованнях висоцьких могильників в Чехах, Висоцьку, Золочеві, Петрикові [Sulimirski, 1931, s. 133—134, tabl. XXII, e; XXIV, 22; XXV, 4, 5, 7; Крушельницька, 1965, с. 133, рис. 11; Бандрівський, 2002, рис. 29, 7, 8]. Відомі такі шпильки і в черепинсько-лагодівській групі [Крушельницька, 1976, с. 97, рис. 39, 20; 1993, с. 217, рис. 109, 8, 9].

Бронзова прикраса (перстень або завушниця) зроблена із напівкруглого в перетині дроту товщиною 0,1—0,15 см, закрученого у вигляді пружини у чотири витки (рис. 2, 4). Такі прикраси часто знаходять на могильниках верхньосілезько-малопольської групи лужицької культури [MBodkowska-Przepiorywska, 2001, tabl. I, 6—13], мазовецької групи [Miklaszewska, 1962, tabl. XXVI, 2], ульвівської групи [Dziedziak, 2001, рис. 13, a, b], тарнобжеської лужицької культури [Godlewski, 2001, tabl. IV, 7; V, 9; Poradyło, 2001, s. 93, tabl. VI, 7; Czopek, 2001, tabl. LXXXV, 1].

Від подібних прикрас (можливо, кільця для скріплення зачіски) походить уламок бронзової стрічки шириною 0,3 см (рис. 21, 9). Більшої чи меншої довжини уламки такого дроту трапляються на могильниках висоцької культури і черепинсько-лагодівської групи [Крушельницька, 1965, с. 134, рис. 10, 14, 16, 23; 1993, рис. 109, 7].

Датування таких прикрас досить широке, найчастіше вони виступають на пам'ятках періодів НВ—НС.

ВИРОБИ З КРЕМЕНЮ

Збірка крем'яних виробів складається лише із двох знахідок — двох наконечників стріл різних типів. Один із них листовидної (лавроподібної) форми із ледь виділеним черенком. Довжина його 2,8 см, максимальна ширина 1 см, товщина 0,2 см, у перерізі має форму дуже сплющеної лінзи. Оброблений дрібною двосторонньою ретушшю (рис. 20, 8). Аналогічні наконечники знаходимо в похованнях висоцької культури IX—VIII ст. до н. е. на могильниках у Висоцьку [Węgrzynowicz, 2001, s. 76, рис. 45, e, m] та Золочеві [Крушельницька, 1965, с. 131, рис. 10, 17]. Такі ж наконечники відомі у чорноліській культурі Середньої Наддністрянщини [Крушельницька, 1998, с. 170, рис. 104, 10; Смирнова, Кашуба, 1988, с. 19, рис. 15, 16, 18]. Зазначимо, що подекуди подібні вістря побутували у тщинецькій культурі Волині [Березанская, 1972, с. 101, рис. 33, 17; табл. XLII, 11].

Другий наконечник трикутної форми, довжиною 3 см, шириною в основі 1,8 см і товщиною 0,3 см. Профіль вістря легко вигнутий. Наконечник оброблений по краях зубчатою

ретушшю (рис. 20, 9). Вістря цього типу на пам'ятках ранньозалізного часу зустрічаються значно рідше [Libera, 2005, s. 133, рис. 6, g].

ХРОНОЛОГІЯ ТА КУЛЬТУРНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Датування матеріалів ранньозалізного часу з Хрінник ускладнене відсутністю достатньої кількості виразних датуючих елементів, а також великою типологічною різноманітністю знахідок не лише з культурного шару, але й з окремих комплексів.

Певні хронологічні рамки дозволяє встановити порівняльний аналіз кераміки. Найдавнішими, на нашу думку, слід вважати високі, тонкостінні горщики близької до біконічної у профілі форми (споруда 46), віднесені нами до п'ятого типу. Такий посуд відомий з пам'яток висоцької культури кінця IX ст. до н. е., пам'яток лужицької культури Мазовії, Надбужанщини і Холмщини IX—VII ст. до н. е., а також в матеріалах VII—VI ст. до н. е. лежницької та спорадично черепинсько-лагодівської і могилянської груп.

До VIII—VI ст. до н. е. відносяться горщики третього типу (споруда 42, яма 61) та четвертого типу (споруда 47, 50, 52, яма 79, 81, культурний шар), поширені в лежницькій та ульвівській групах, лужицькій культурі Надбужанщини, тарнобжеській лужицькій культурі у III-й фазі її розвитку.

Окремі, рідкісні форми кераміки, зокрема мініатюрний кухлик із споруди 42, характерний для поховальних пам'яток ульвівського типу, а також особливо орнаментована, біконічної форми посудинка, аналогої якій знаходимо у висоцькій та лужицькій культурах і ульвівській групі, відносяться до періоду НВ (X—VII ст. до н. е.).

До дещо пізнішого часу — VII—V ст. до н. е. належать горщики першого та другого типів, подібні до яких бачимо серед кераміки територіально найближчих — лежницької, черепинсько-лагодівської та могилянської груп, а також в лужицькій культурі Надбужанщини, тарнобжеській лужицькій культурі III-ї фази її розвитку, в матеріалах пам'яток ранньоскіфського часу Західного Поділля.

Найпоширеніший (перший, згідно нашої класифікації) тип мисок напівсферичної форми із нахиленими всередину вінцями, прикрашеними рядом проколів і «перлинок» (житло 82, споруда 41, 42, 44, яма 61) найбільш властивий для пам'яток лужицької культури та «лужицько-лежницького» типу VIII—VII ст. до н. е. Посуд, декорований «перлинками», зустрічається серед кераміки ранньоскіфського часу з Поділля, трапляється в керамічних комплексах тарнобжеської лужицької культури VII—V ст. до н. е., лужицької культури Мазовії (810—650 BC), Середньої Польщі (750—570 BC), Куяв (690—400 BC)

[Ignaczak, 2008, s. 155]. Такі ж миски, знайдені на пам'ятках лужицької культури Надбужжя і західної частини Волинського Полісся, відносяться до періоду HD (кінець VI — поч. IV ст. до н. е.) [Kłosińska, 2008, s. 201].

IX—VIII ст. до н. е. датуються крем'яні наконечники стріл, аналогічні яким відомі у висоцькій культурі та чорноліській культурі Наддністрянщини.

Чітким хронологічним маркером ранньозалізного горизонту пам'ятки Хрінники є бронзовий наконечник стріли. Такий тип наконечників відомий в поховальних комплексах степової і лісостепової Скіфії, в похованнях некрополя Ольвії і датується другою половиною VI — першою половиною V ст. до н. е., або початком VI — початком V ст. до н. е. Поза межами Скіфії, у верхньосілезько-малопольській групі лужицької культури та в тарнобжеській лужицькій культурі такі наконечники зустрічаються в комплексах матеріалів, які відносяться до періоду HC—HD (VI—V ст. до н. е.).

Матеріали із культурного шару та об'єктів ранньозалізного часу поселення в Хрінниках показують неоднорідний культурний обрис пам'ятки. Незважаючи на досить велику кількість знахідок, важко виділити певні комплекси, які б повністю відповідали тій чи іншій культурі чи групі. Так, значна частина кераміки представлена формами, які знаходять добрі аналогії перш за все на пам'ятках лежницької групи Західної Волині та на пам'ятках зі змішаним лужицько-лежницько-висоцько-чорноліським матеріалом періоду HB — початку періоду HD у Надбужанщині [Крушельницька, 1993, с. 151—155; Węgrzynowicz, 2001, s. 78]. В кераміці та бронзових виробах виразно проявляються впливи східної зони лужицького кола, в першу чергу тарнобжеської лужицької культури в III-му періоді її розвитку та лужицької культури Надбужанщини, а також мазовецько-підляської та верхньосілезько-малопольської груп. Частина кераміки (невисокі тюльпаноподібної форми горщики із рустованою та заглаженою поверхнями, кухлик) аналогічні посудинкам із могильників ульвівського типу. Певні форми кераміки (миски, біконічна орнаментована посудинка), бронзові прикраси, крем'яний наконечник мають відповідників у висоцькій культурі у середньому періоді її розвитку. Численні аналогії знаходимо у черепинсько-лагодівській групі, менше у могилянській. Невелика кількість матеріалів має аналогії на пам'ятках ранньоскіфського часу Західного Поділля.

Аналіз матеріалів дає підстави на існування двох версій щодо хронології пам'ятки. Згідно першої версії, виділяються два хронологічні горизонти. 1-й горизонт охоплює періоди HB³—HB²/B³ (IX—VIII/VII ст. до н. е.), що відповідає на території Прикарпаття і Волині перехідному періоду між фіналом доби бронзи та початком власне ранньозалізної доби. В кераміці та крем'яних виробах простежуються риси висоцької культури

середнього та пізнього етапів її розвитку, ульвівської та ранньої лежницької груп, лужицької культури Надбужанщини. 2-й горизонт охоплює періоди HB³—HD¹ (VII/VI—V ст. до н. е.), що відповідає ранньозалізній добі та ранньоскіфському періоду. В матеріалах простежується поєднання рис лежницької і черепинсько-лагодівської груп, в меншій мірі могилянської групи, тарнобжеської лужицької культури III етапу її розвитку, пам'яток ранньоскіфського часу Західного Поділля. Подібної схеми щодо хронології та періодизації селища ранньозалізного часу в Хрінниках (урочище Шанків Яр) дотримувався В. Шкоропад, визначивши час існування селища рубіжем VIII/VII—VII ст. до н. е., виділяючи при цьому дві стадії його розвитку: перша — рубіж VIII/VII — початок VII ст. до н. е., і друга — VII ст. до н. е. [Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 19].

Друга версія припускає існування одного культурного горизонту ранньозалізного часу, який вкладався би в періоді HC—HD (кінець VII — V ст. до н. е.), в матеріалах якого спостерігається поєднання рис лежницької, черепинсько-лагодівської, могилянської груп, тарнобжеської лужицької культури III етапу її розвитку, пам'яток ранньоскіфського часу Західного Поділля із певними архаїчними елементами можливо вже не існуючих висоцької культури та ульвівської групи. Проте не виключено, що власне південно-західна Волинь стала місцем «доживання» реліктів цих культурних виявів.

Ймовірно, що матеріали ранньозалізного часу з Хрінник представляють досить своєрідну пам'ятку змішаного культурного стилю. Територіально вона розташована у важливій контактній зоні східної периферії центральноєвропейського масиву культур полів поховальних урн (лужицького кола), карпато-балканського давньотракійського кола та лісостепового давньоіранського культурного кола, і може бути ілюстрацією тих надзвичайно складних етно-культурних процесів, які відбувалися на території заходу України за доби раннього заліза. Вже доведено, що потужні культурні імпульси з території лісостепу понтійської зони України, в тому числі Поділля та Волині, сягали теренів лужицької культури Східної та Центральної Польщі, і шлях цих взаємозв'язків пролягав через Південну Волинь [Ignaczak, 2008, s. 141—165; Kłosińska, 2008, s. 193—206]. Українські і польські дослідники допускають існування нової культурної одиниці, яка б охоплювала частину території тарнобжеської лужицької культури, лужицької культури Надбужанщини, Західну Волинь та частину Прикарпаття [Sulimirski, 1936, s. 43, 49; Dąbrowski, 1962, s. 44, 53; Канівец, 1953, с. 45; Домбровский, 1970, с. 86; Moskwa, 1982, s. 314; Крушельницька, 1993, с. 156; Kłosińska, 2005, s. 183]. В цих межах могли б існувати локальні групи чи культури (припустимо, «волинська культура ранньозалізного часу»), репрезентовані такими специфічними пам'ятками, як Хрінники.

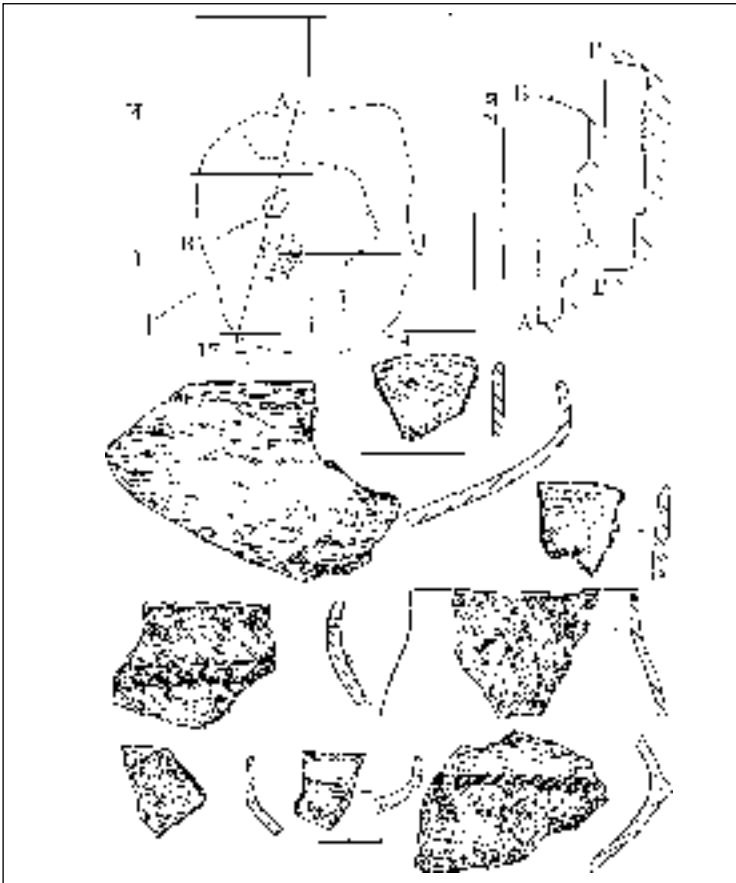

Рис. 1. План, розрізи та матеріали житла № 82 (2003 р., р. XX)

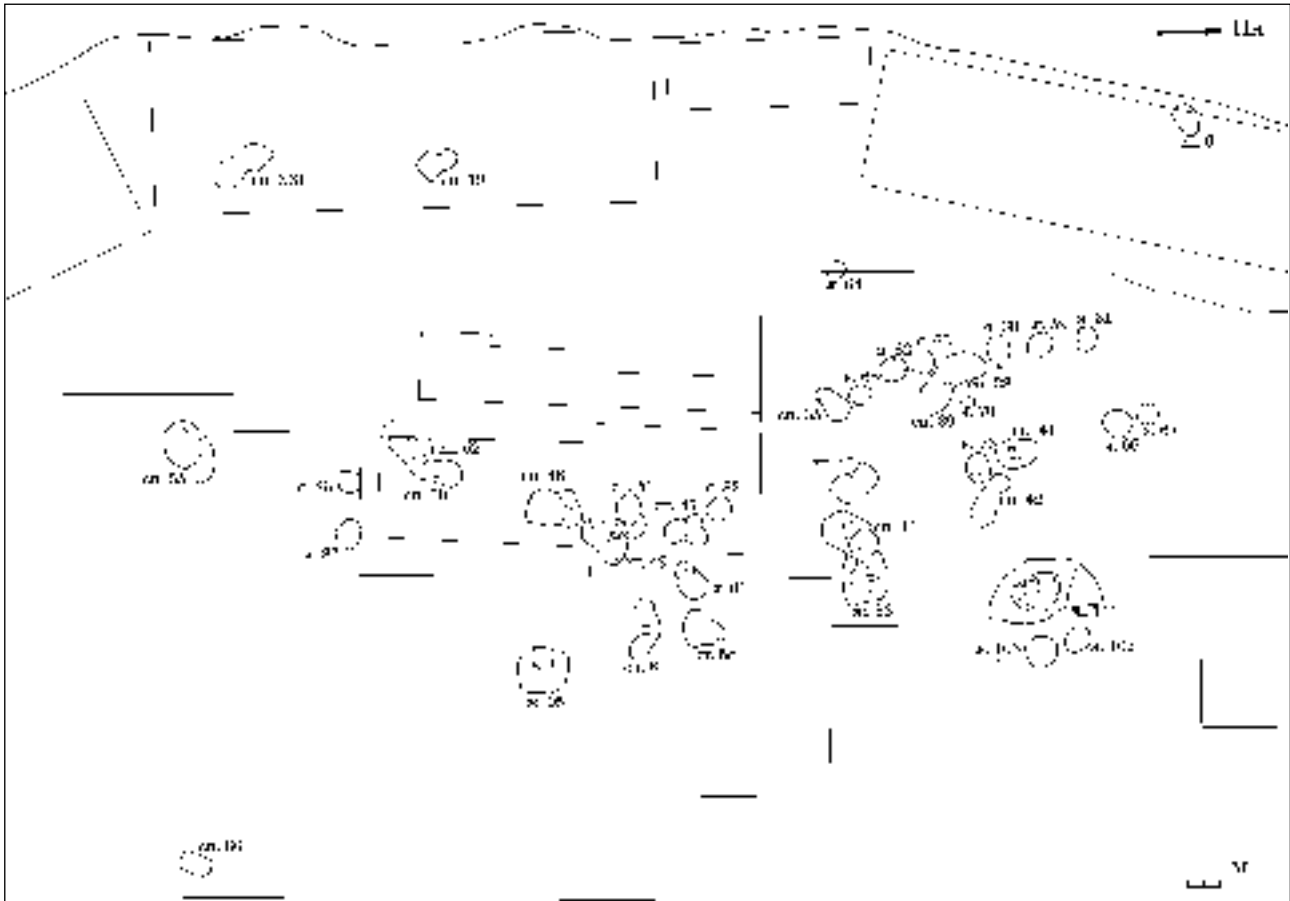

Рис. 2. Загальний план поселення ранньозалізного часу біля с. Хрінники

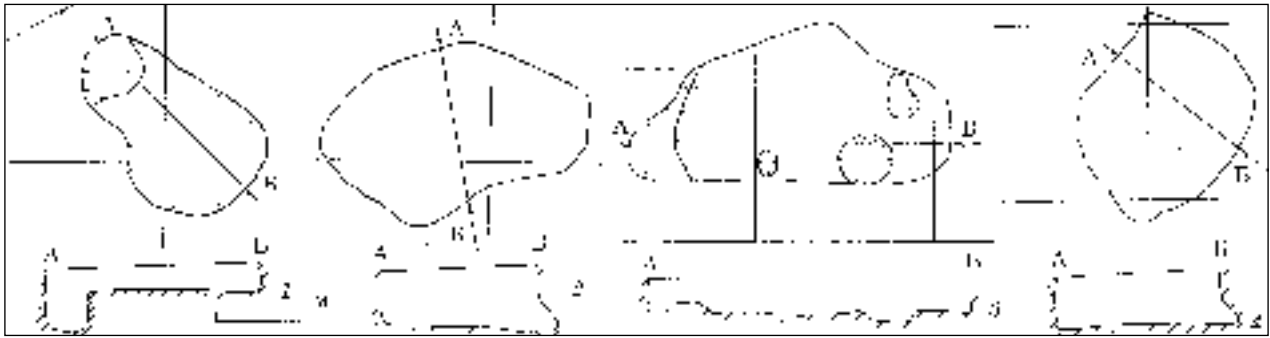

Рис. 3. Плани та розрізи: 1 — споруда № 35, 2 — споруда № 38, 3 — споруда № 41; 4 — споруда № 39 (2002 р.)

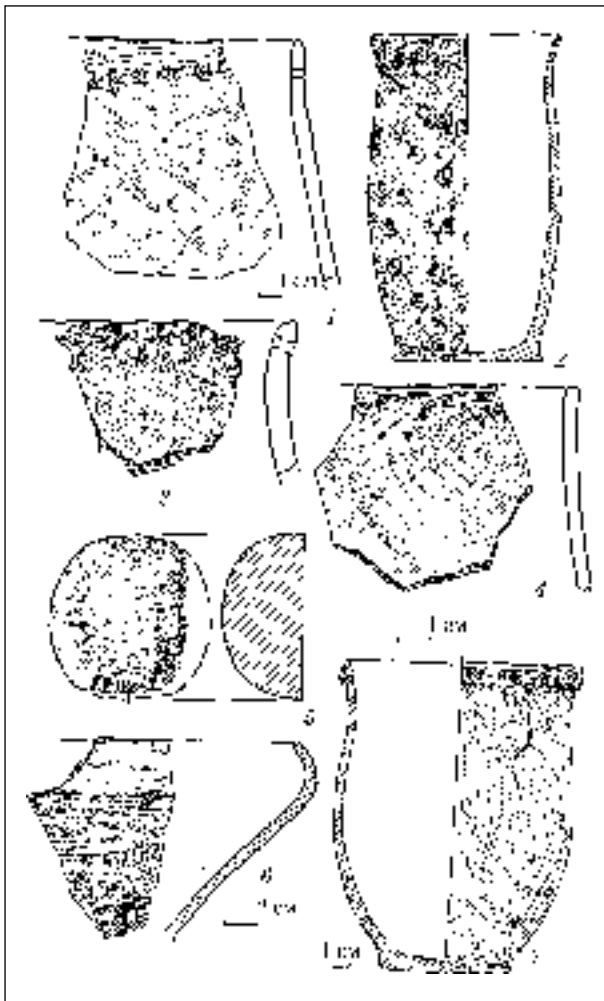

Рис. 4. Матеріали з об'єктів: 1—2 — споруда № 35, 3—5 — споруда № 38, 6—7 — культурний шар (2002 р., р. XX)

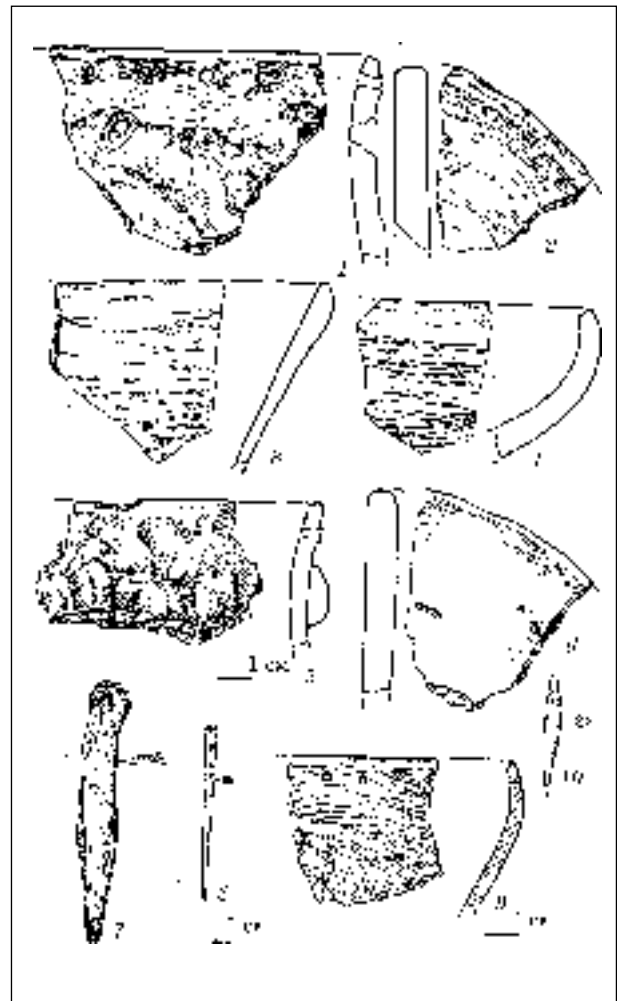

Рис. 5. Кераміка та вироби з кістки з об'єктів: 1—4 — споруда № 41, 5—6 — яма № 68, 7—10 — яма № 60 (2002 р., р. XX)

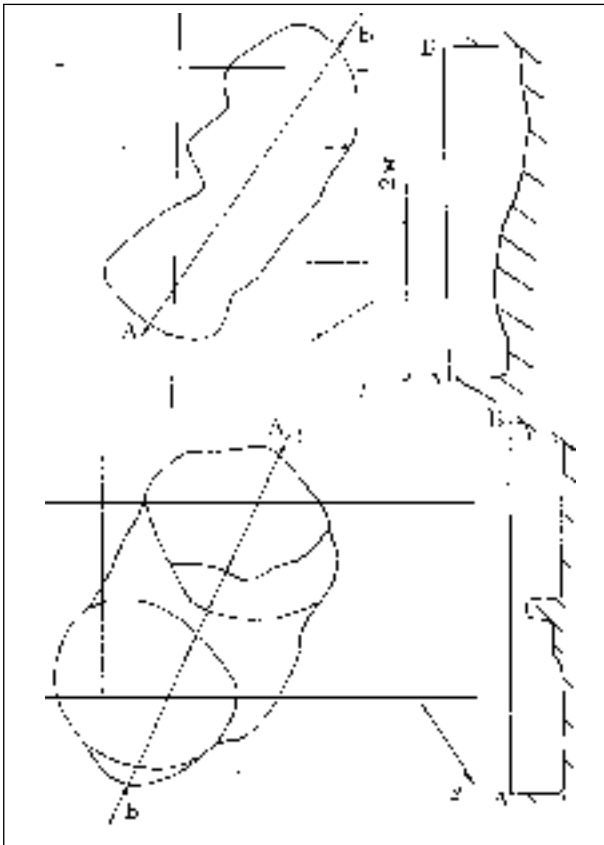

Рис. 6. Плани та розрізи: 1 — споруда № 42, 2 — споруда № 44 (2003 р., р. XX)

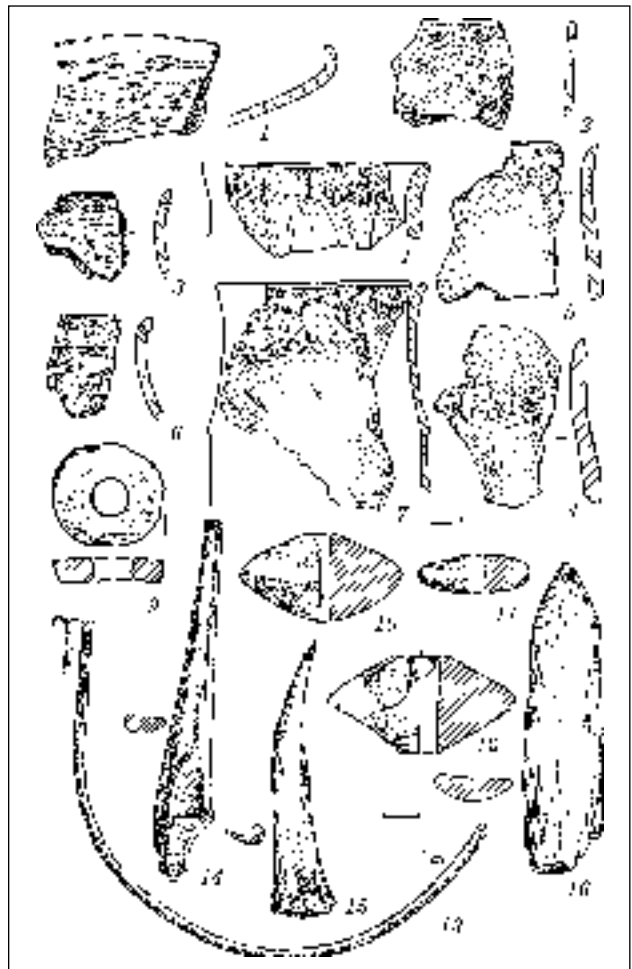

Рис. 8. Кераміка та вироби з кістки: 1—4, 6 — споруда № 44, 5, 7—16 — культурний шар (2003 р.)

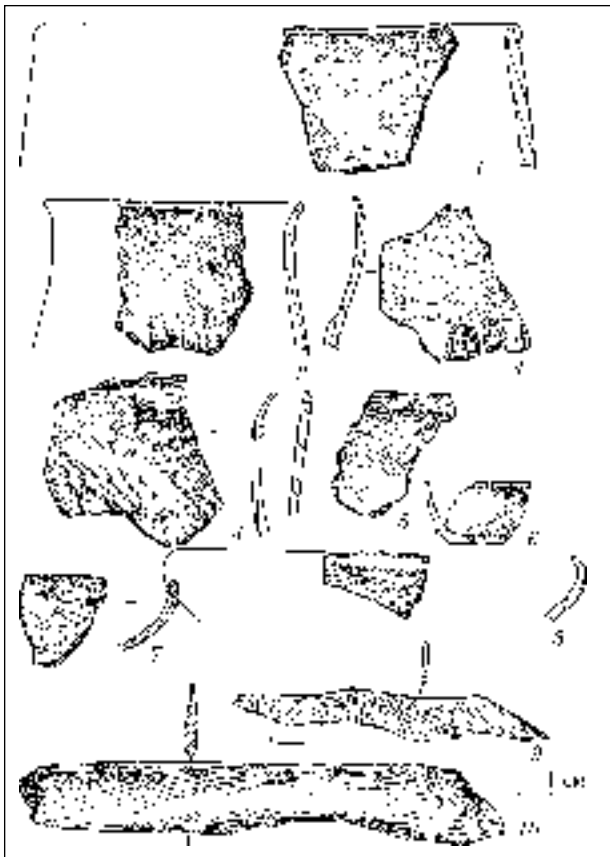

Рис. 7. Кераміка та вироби з кістки: 1—10 — споруда № 42. (2003 р., р. XX)

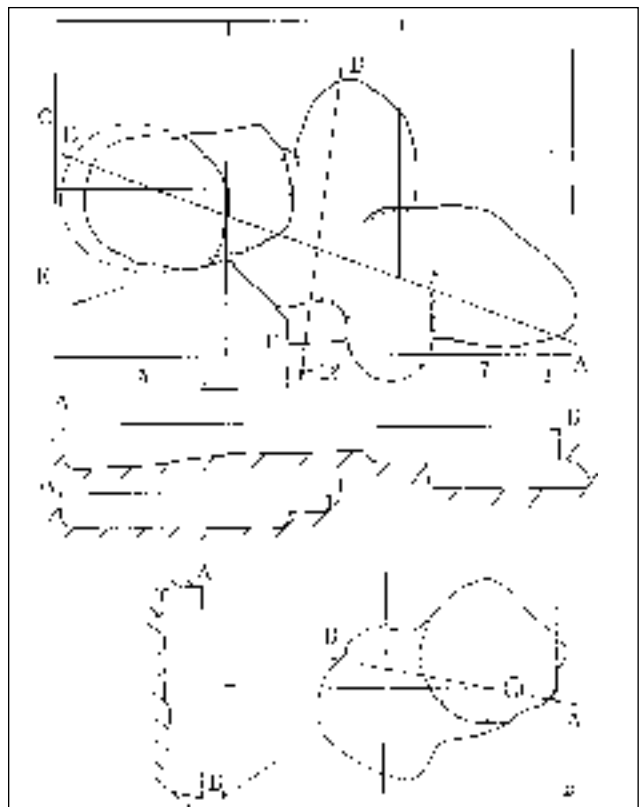

Рис. 9. Плани та розрізи: 1 — споруда № 46, 2 — споруда № 45 (2003 р., р. XX)

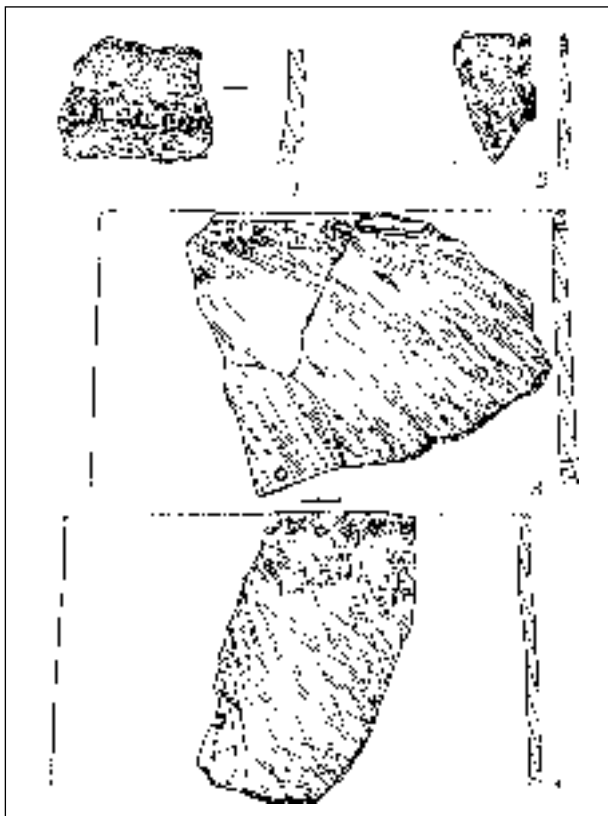

Рис. 10. 1—4 — керамічний комплекс споруди № 46 (2003 р., р. XX)

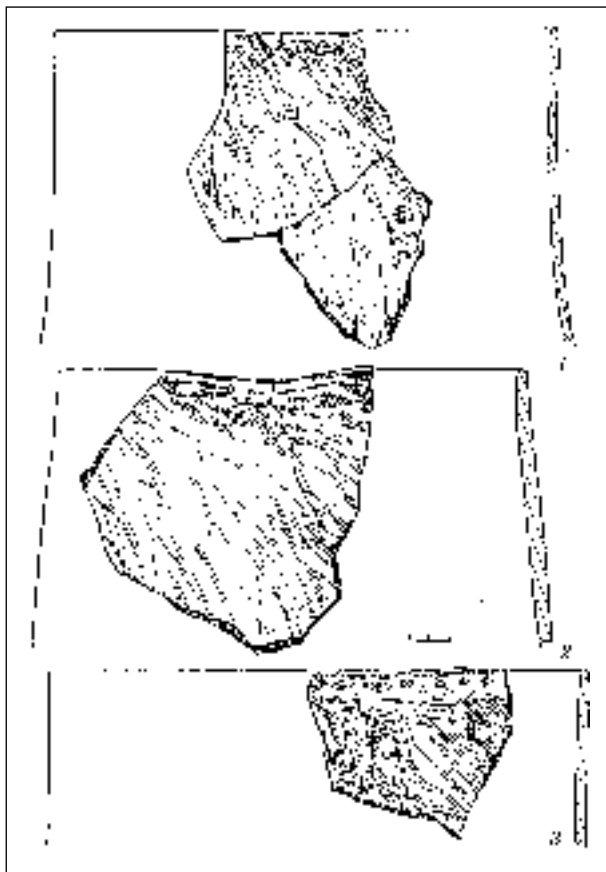

Рис. 11. 1—3 — керамічний комплекс споруди № 46 (2003 р., р. XX)

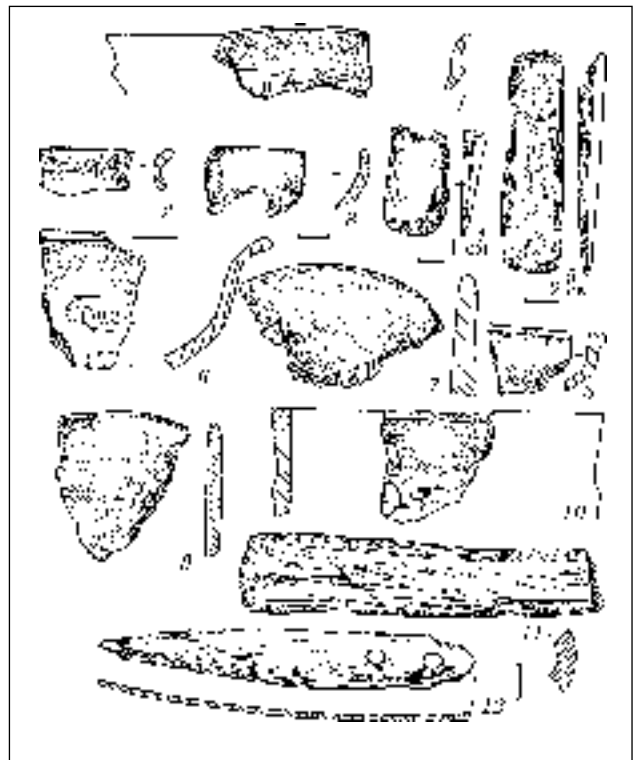

Рис. 12. Керамічні матеріали та вироби з кістки з об'єктів: 1 — споруда № 46, 2—6 — яма № 79, 7—12 — культурний шар (2003 р., р. XX)

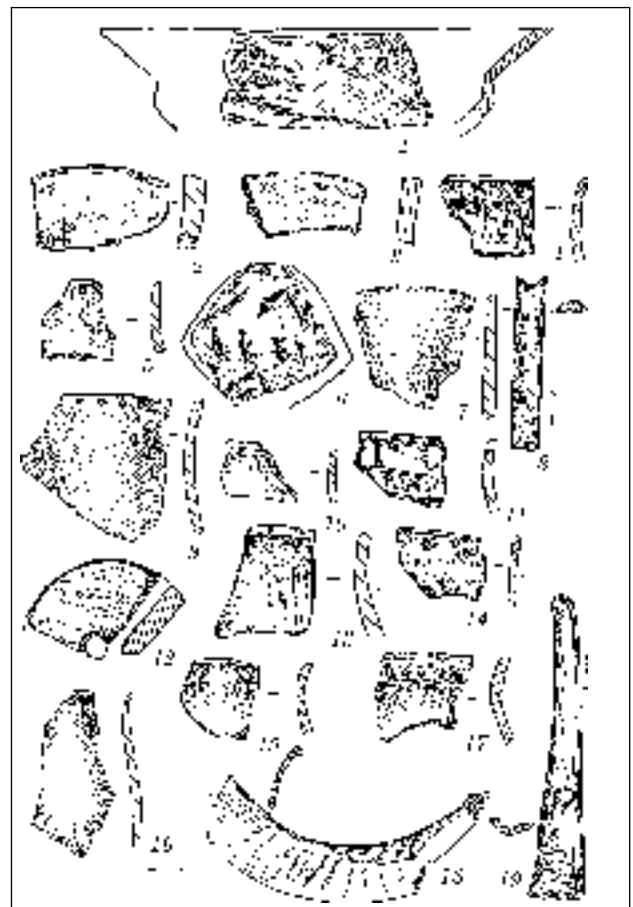

Рис. 13. Керамічні матеріали та вироби з кістки з об'єктів: 1—4 — споруда № 46, 5 — споруда № 47, 6—8 — споруда № 49, 9 — споруда № 50, 10 — споруда № 52, 11—14 — яма № 71, 16—17 — культурний шар, 15, 18—19 — яма № 81 (2003 р.)

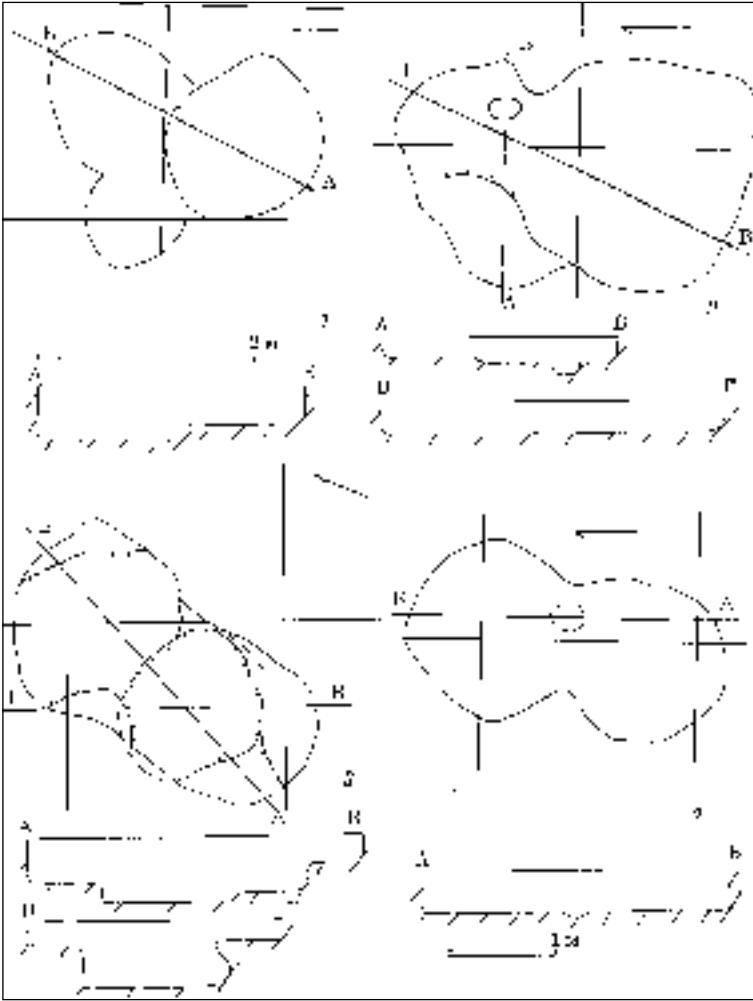

Рис. 14. 1 — споруда № 47, 2 — споруда № 48, 3 — споруда № 49, 4 — споруда № 50 (2003 р., р. XXI)

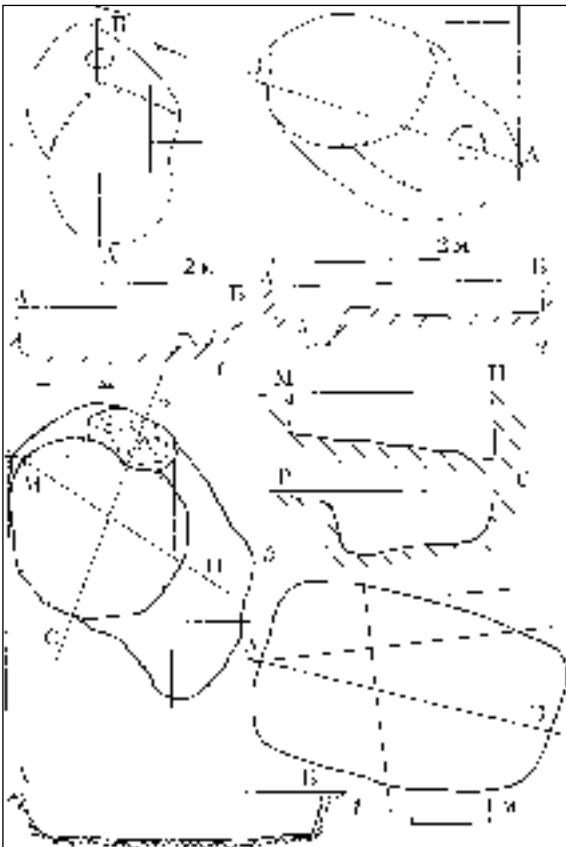

Рис. 15. Плани та розрізи: 1 — споруда № 51, 2 — споруда № 52, 3 — споруда № 55, 4 — споруда № 66 (2003—2007 рр.)

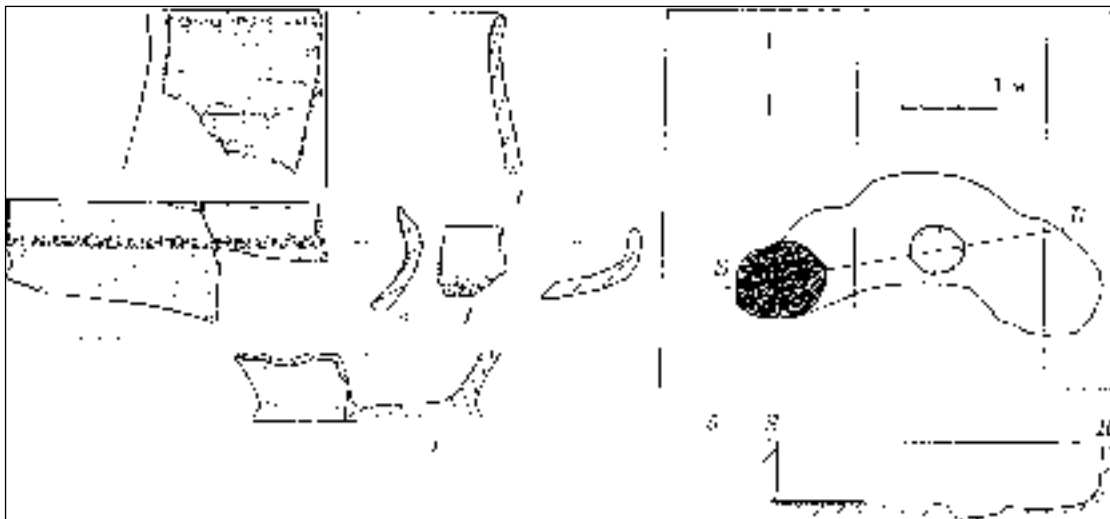

Рис. 16. 1—4 — керамічний комплекс, 5 — план та розріз споруди № 61 (2003 р.)

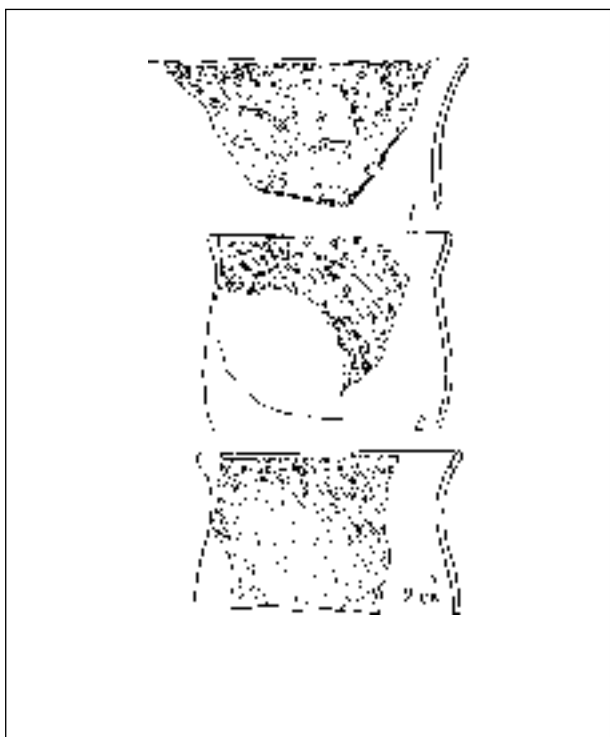

Рис. 17. 1—3 — керамічний комплекс ями № 5 (2003 р., р. XX)

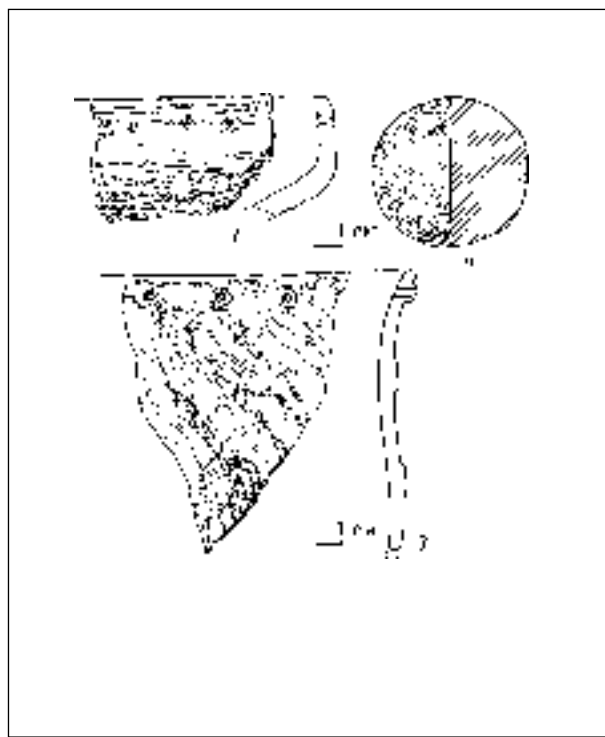

Рис. 18. 1—2 — матеріали з об'єктів: 1—2 — яма № 61, 3 — яма № 64 (2002 р., р. XX)

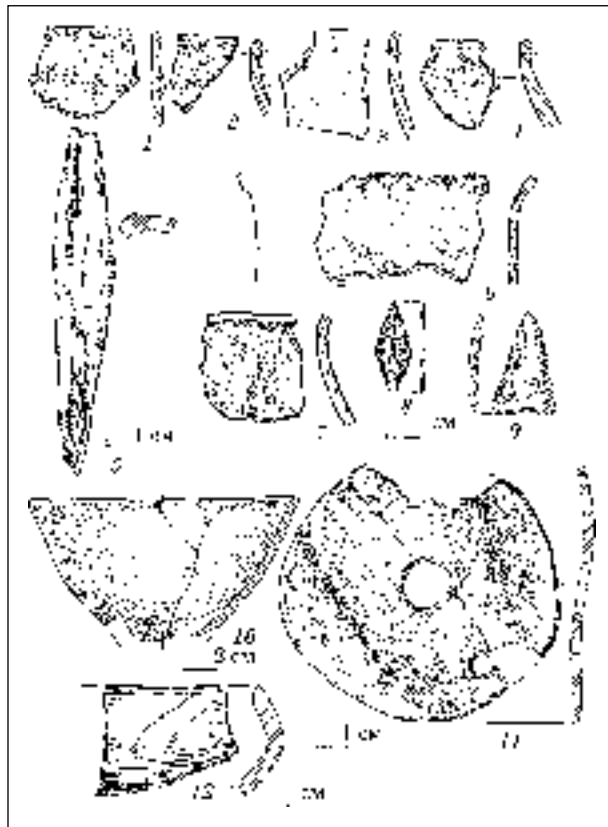
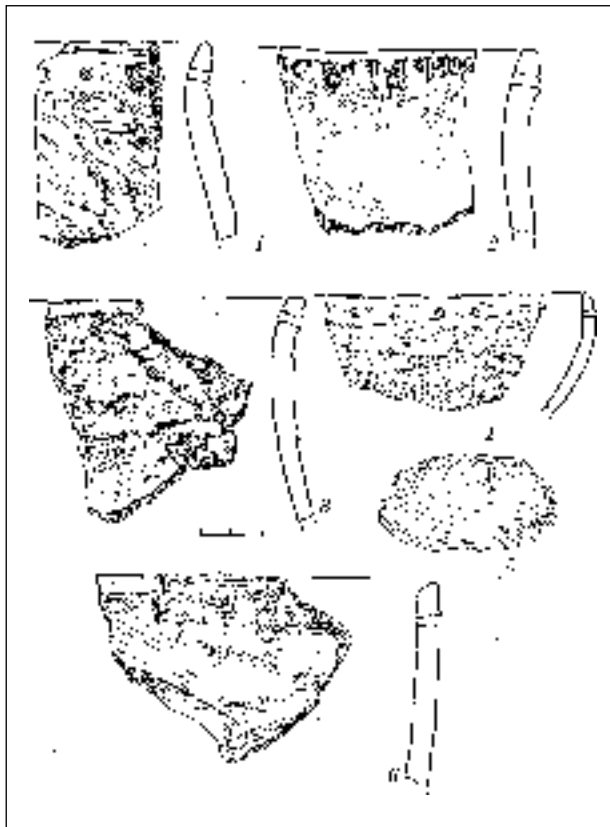

Рис. 19. 1—4, 6 — керамічний комплекс, 5 — мушля
упію з ями № 61 (2002 р., р. XX)

Рис. 20. Матеріали з об'єктів: 1—2 — яма № 86, 3—
5 — яма № 87, 6—12 — культурний шар (2004 р.)

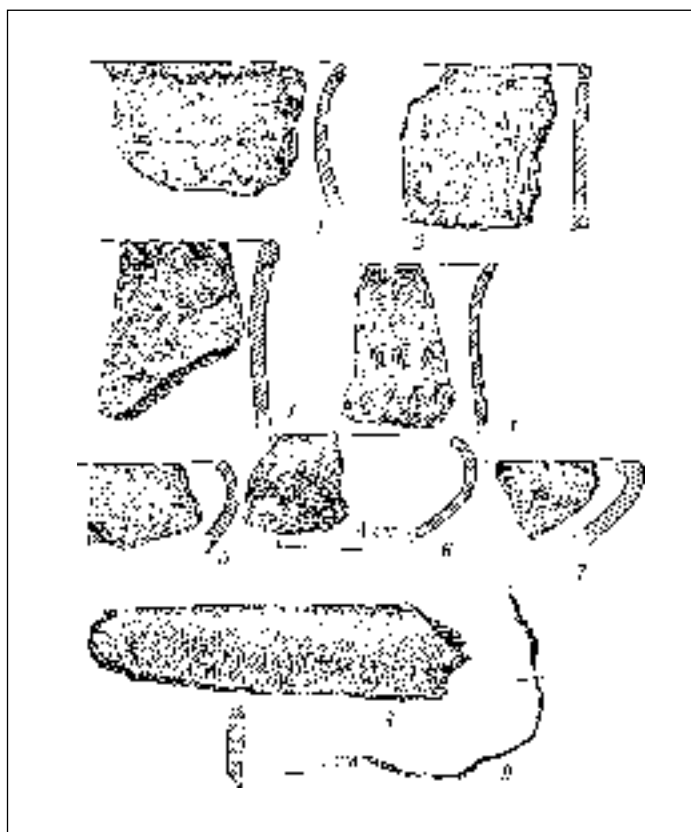

Рис. 21. 1—9 — знахідки з культурного шару (2006 р.)

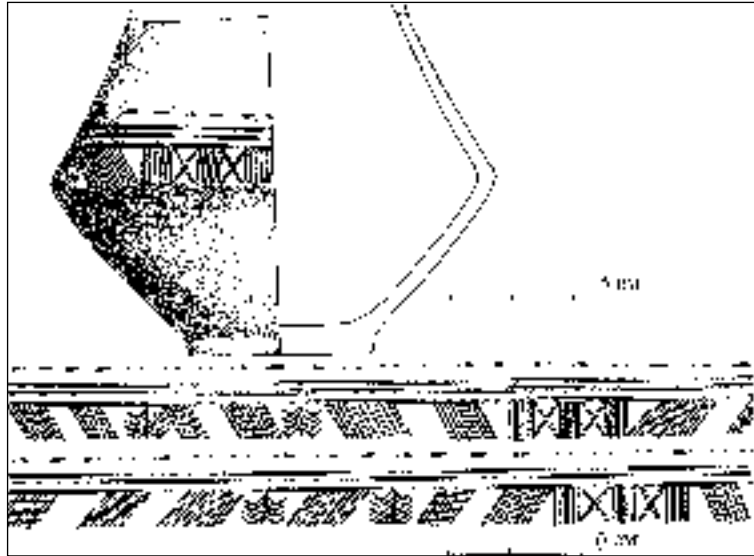

Рис. 22. Фрагмент горщика з культурного шару (2006 р.)

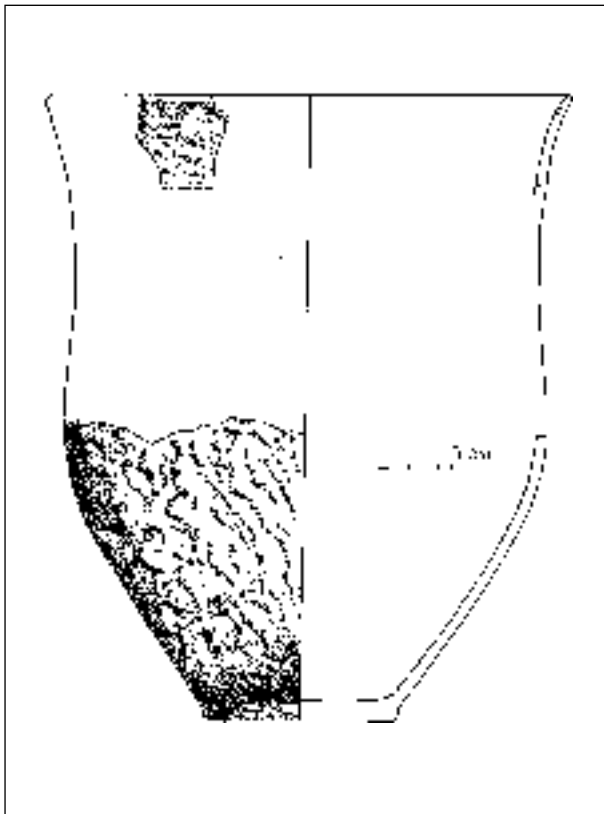

Рис. 23. Реконструкція горщика з культурного шару (2006 р.)

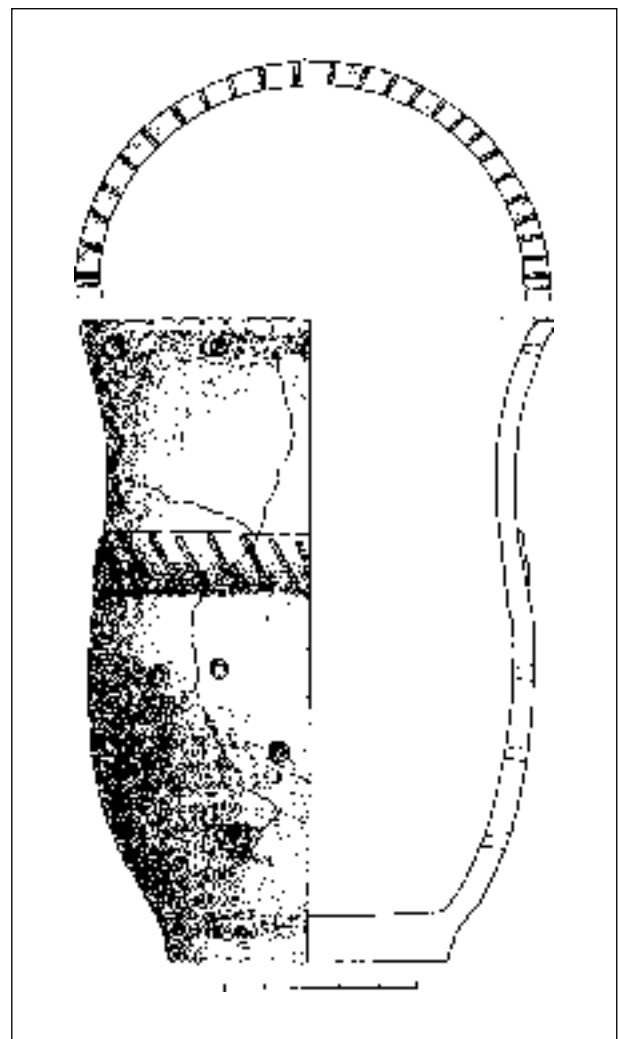

Рис. 24. Горщик з культурного шару (2006 р.)

- Бандрівський М.* Могильник в Петрикові біля Тернополя в контексті поховального обряду висоцької культури. — Львів, 2002.
- Бандрівський М., Крушельницька Л.* Основні періоди розвитку висоцької культури (за матеріалами поховальних пам'яток) // ЗНТШ: Праці Археологічної комісії. — Львів, 1998. — Т. ССXXXV. — С. 193—247.
- Березанская С.С.* Средний период бронзового века в Северной Украине. — К., 1972. — 265 с.
- Войнаровський В., Конопля В., Филипчук М.* Лукаші. Багатошарова пам'ятка археології на Брідщині. — Львів, 2005.
- Ганіна О.Д.* Поселення ранньоскіфської доби поблизу с. Залісся // Археологія. — 1984. — № 47.
- Геродот.* История. Книга IV, 105. — Л., 1972.
- Давня історія України.* — К., 1998.
- Даниленко В.М.* Дослідження пам'яток підгірського та бобринського типів на Київщині в 1950 р. // АП УРСР. — 1956. — Т. VI. — С. 5—16.
- Домбровський Я.* Проблемы восточных связей лужицкой культуры // СА. — 1970. — № 3. — С. 76—89.
- Канивец В.И.* Памятники лужицкой культуры на территории западных областей Украины // КСИА АН УССР. — 1953. — Вып. 2. — С. 44—45.
- Козак Д.Н., Павлів Д.Ю.* Могильник ульвівського типу поблизу с. Городок на Волині // Археологія. — 1999. — № 3. — С. 71—81.
- Козак Д., Прищепя Б., Шкоронад В.* Давні землероби Волині. — К., 2004.
- Крушельницька Л.І.* Могильник висоцької культури в м. Золочеві // Археологія. — 1965. — Вип. XIX. — С. 122—135.
- Крушельницька Л.І.* Пам'ятки могилянського типу // Археологія. — 1974. — № 13. — С. 11—24.
- Крушельницька Л.І.* Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. — К., 1976.
- Крушельницька Л.* Пам'ятки ранньоскіфського часу (НаС—НаD) // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. — К., 1993. — С. 143—239.
- Крушельницька Л.* Чорноліська культура Середнього Придністров'я. Львів, 1998.
- Крушельницька Л.* Могильник висоцької культури в селі Лукавець // ЗНТШ: Праці Археологічної комісії. — Львів, 2002. — Т. ССXLIV. — С. 520—534.
- Махортних С., Тупцієнко І.* Скіфські кургани біля села Молдовки на Кіровоградщині // ЗНТШ: Праці Археологічної комісії. Львів, 1998. — Т. ССXXXV. — С. 487—510.
- Мелюкова А.И.* Вооружение скифов // Археология СССР. САИ. — М., 1964. — Вып. Д 1-4. — 88 с.
- Онищук Я.* Особливості поховального обряду висоцького населення басейну Верхнього Надстир'я // Problemy kultury wysockiej. — Rzeszów, 2005. — С. 83—104.
- Павлів Д.* Нові пам'ятки «лужицької» культури на заході України // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. — К., 1993. — С. 11—56.
- Павлів Д.* Пам'ятки кінця доби бронзи — початку ранньозалісної доби із с. Ульвівок на Сокальщині // МДАПВ. — 2006. — Вип. 10. — С. 154—165.
- Полін С.В.* Хронологія ранньоскіфських пам'яток // Археологія. — 1987. — № 59. — С. 17—32.
- Смирнова Г.И., Каушуба М.Т.* О двух локальных группах культуры позднего чернолесья на Среднем Днестре // Археологический сборник. — Ленинград, 1988. — Вып. 29. — С. 18—28.
- Стрельник М.О., Хомчик М.А.* Глиняні диски-листки для випічки // Археологія. — 2007. — № 2.
- Bazielich M.* Młodsza faza osady kultury łużyckiej na stanowisku Mogiła 62, 62 A i 62 B w Krakowie — Nowej Hucie // Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami. — Rzeszów, 1992. — S. 155—170.
- Chochorowski J.* Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Manasterzu (stan. 6), gm. Wiązownica, woj. Przemyśl w swietle dotychczasowych badań // Grupa tarnobrzeska kultury Łużyckiej. — Rzeszów, 1989. — S. 585—621.
- Cofta-Broniewska A., Koško A.* Kujawy w pradziejach i starożytności. — Inowrocław; Poznań, 2002. — 175 s.
- Czopek S.* Kolczyki typu Kłyżów // Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. — Kraków, 1996. — S. 163—173.
- Czopek S.* Uwagi o kulturze Łużyckiej na Lubelszczyźnie // APS. — 1997. — Т. II. — S. 210—226.
- Czopek S.* Pysznica pow. Stalowa Wola stanowisko 1 — ciałopalne z przelomu epok brązu i żelaza. — Rzeszów, 2001. — 217 s.
- Czopek S.* Zabytki scytyjskie z wielokulturowego stanowiska w Grodzisku Dolnym, pow. Leżajsk // Opuscula archaeologica. Opera dedicata in professorem Thaddeum Malinowski. — Zielona Góra, 2007. — S. 67—75.
- Czopek S., Ormian K., Trybała K.* Groby szkieletowe w tarnobrzeskiej kulturze Łużyckiej a kultura wysocka // Problemy kultury wysockiej. — Rzeszów, 2005. — S. 63—81.
- Dąbrowski J.* Materiały kultury Łużyckiej z Podlasia // MS. — 1961. — Т. VII. — S. 23—46.
- Dąbrowski J.* Materiały ze Strzyżowa, pow. Hrubieszów, a niektóre powiązania ziem Polski Wschodniej i Ukrainy w późnej epoce brązu // MS. — 1962. — Т. VIII. — S. 7—56.
- Dąbrowski J.* Powiązania ziem polskich z terenami wschodnimi w epoce brązu. — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1972. — 319 s.
- Dąbrowski J.* Groby kultury łużyckiej z Siedliszcza, pow. Chełmski // APS. — 2006. — Т. VIII. — S. 275—291.
- Dąbrowski J., Gardawski A.* Wschodnia grupa terytorialna kultury Łużyckiej // Prahistoria ziem polskich. — Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego. — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1979. — Т. IV. — S. 94—116.
- Dziedziak S.* Cmentarzysko kultury łużyckiej w Wieprzcu, pow. Zamość, woj. Lubelskie // APS. — 2001. — Т. VI. — S. 222—242.
- Gbosik J.* Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej z IV okresu epoki brązu w Topornicy, pow. Zamość // MS. — 1958. — Т. III. — S. 155—206.
- Godlewski P.* Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Manasterzu, stan. 6 // MSROA. — 2001. — Т. XXII. — S. 21—57.
- Golub S.* Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej w Wojciechowie, gm. Hańsk // Informator o badaniach archeologicznych w województwie Chełmskim w 1989 r. — Chełm, 1990. — № IV. — S. 6—8.
- Ignaczak M.* Wzorce kulturowe lasu / lasostepu strefy pontyjskiej w niżowych zespołach kręgu łużyckiego // Na pograniczu światów. — Poznań, 2008. — S. 141—165.
- Hildt-Węgrzynowicz T.* Sprawozdanie z badań w 1957 r. osadnictwa Bużyckiego w miejscowości Kamionka-Nadbużna pow. Ostrów Mazowiecka // WA. — 1959. — Т. XXVI. — Z. 1—2. — S. 9—17.
- Jadczykowa I.* Najstarsze materiały kultury pomorskiej w Polsce środkowej // Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami. — Rzeszów, 1992. — S. 219—240.

- Jarosław P., Szcapanek A. Ratownicze badania wykopaliskowe w 2004 r. na cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej w Łazach, pow. Jarosław // Rocznik Przemyski: Archeologia. — 2005. — T. XLI. — Z. 2. — S. 71—78.
- Kaszewski Z. Kultura łużycka w Polsce środkowej // Prace i materiały muzeum archeologicznego i etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna. — 1975. — Nr. 22. — S. 123—155.
- Klisz T. Sprawozdanie z badań ratowniczych na stanowisku 29 w Husynnem, pow. Hrubieszowski // APS. — 2006. — T. VIII. — S. 181—187.
- Kłosińska E. Osadnictwo ludności kultury łużyckiej nad środkowym Wieprzem w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza // Przez pradzieje i wczesne średniowiecze. — Lublin, 2004. — S. 239—251.
- Kłosińska E. Na południowo-wschodnich peryferiach popielnicowego świata — sytuacja kulturowa i osadnicza w młodszej epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza w dorzeczu Huczwy i górnego Bugu // Problemy kultury wysockiej. — Rzeszów, 2005. — S. 161—192.
- Kłosińska E. Południowo-wschodnie rubieże Lubelszczyzny w czasach kultury łużyckiej i pomorskiej // Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny. — Lublin, 2007. — S. 107—131.
- Kłosińska E.M. Stosunki kulturowe i osadnicze na Polesiu Wołyńskim w młodszych odcinkach epoki brązu i we wczesnej epoce żelaza w świetle obecnego stanu badań // Opera ex aere. — Warszawa, 2008. — S. 193—206.
- Kłosińska E., Klisz T. Po śmierci ku Słońcu // ZOW. Archeologia Lubelszczyzny. — 2003. — R. 58. — № 1—4. — S. 59—67.
- Krauss A. Poglądy na kształtowanie się kultury łużyckiej w południowo-wschodniej Polsce // MA. — 1977. — T. XVII. — S. 5—45.
- Lewandowski S. Wyniki badań archeologicznych na cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej w Paluchach, stan. 1 gm. Sieniawa, woj. Przemysł // MSROA za lata 1973—1975. — Rzeszów, 1979. — S. 117—126.
- Libera J. Z badań nad krzemieniarstwem wczesnej epoki żelaza w dorzeczu Sanu — podstawy wydzielenia przemysłukosińskiego // Problemy kultury wysockiej. — Rzeszów, 2005. — S. 119—160.
- Mazurek T. Osada kultury łużyckiej z prelomu epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Mołodutyniu, stan. 17, pow. Chełm (badania w 2000 i 2001 roku) // APS. — 2005. — T. VII. — S. 77—86.
- Mikłaszewska R. Osada kultury łużyckiej na stanowisku Sowa w Drohiczynie nad Bugiem pow. Siemiatycze // WA. — 1959. — T. XXVI. — Z. 1—2. — S. 18—22.
- Mikłaszewska R. Cmentarzysko kultury łużyckiej w Orchowiu, pow. Łask // WA. — 1962. — T. XXVIII. — Z. 2. — S. 120—128.
- Misiewicz W. Pierwszy sezon badań na cmentarzysku ciałopalnym kultury łużyckiej we wsi Krupy, stan. 1, pow. Lubartów, woj. Lubelskie // APS. — 1999. — T. IV. — S. 99—106.
- Misiewicz W. Badania na stanowisku 1 w Krupach, pow. Lubartów, w latach 2001 i 2003 // APS. — 2005. — T. VII. — S. 66—75.
- Miśkiewicz J. Osada kultury łużyckiej z miejscowości Miszewko Strzałkowskie, pow. Płock // WA. — 1964. — T. XXX. — Z. 1—2. — S. 150—174.
- Młodkowska-Przepiórowska I. Cmentarzysko grupy górnośląsko-małopolskiej w Częstochowie-Wyczerpach Dolnych // MSROA. — 2001. — T. XXII. — S. 257—277.
- Moskwa K. Stan badań nad grupą tarnobrzeską kultury łużyckiej // MSROA za lata 1968—1969. — Rzeszów, 1973. — S. 7—26.
- Moskwa K. Kultura łużycka w Południowo-Wschodniej Polsce. — Rzeszów, 1976. — 383 s.
- Moskwa K. Tendencje rozwoju grupy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej // Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem. — Kraków; Przemysł, 1982. — S. 301—315.
- Niedźwiedz J. Materiały kultury łużyckiej (?) z okresu halsztackiego z południowo-wschodniej Lubelszczyzny // Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami. — Rzeszów, 1992. — S. 155—170.
- Niedźwiedz J. Badania ratownicze na cmentarzysku kultury łużyckiej w Gródku nad Bugiem, stan. 1 B, pow. Hrubieszów, w 1998 r. // APS. — 1999. — T. IV. — S. 107—112.
- Niedźwiedz J. Badania ratownicze na cmentarzysku kultury łużyckiej w Gródku nad Bugiem, stan. 1 B, pow. Hrubieszów // APS. — 2000. — T. V. — S. 58—61.
- Niedźwiedz J., Taras H. Schyłek kultury trzcinieckiej i początki kultury łużyckiej we wschodniej Lubelszczyźnie // Zmierzch kompleksu trzciniecko-komarowskiego. — LMA. — 2006. — T. XIV. — S. 91—109.
- Niemiec A. Brązowe i żelazne szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko w tarnobrzeskiej kulturze łużyckiej // MSROA. — 2006. — T. XXVII. — S. 119—175.
- Piotrowski M., Wiśniewski T. Wstępne wyniki badań wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku 4 w Husynnem-Kolonii, powiat Hrubieszowski, w roku 2005 // APS. — 2006. — T. VIII. — S. 153—180.
- Poradyło W. Cmentarzysko ludności kultury tarnobrzeskiej w Trójczycach, gm. Orły, pow. Przemysł // MSROA. — 2001. — T. XXII. — S. 59—105.
- Sulimirski T. Kultura wysocka. — Kraków, 1931. — 202 s.
- Szarek-Waszkowska E. Cmentarzysko kultury łużyckiej w Obojnie przysiółek Zaosie pow. Tarnobrzeg // MSROA za lata 1968—1969. — 1973. — S. 73—88.
- Szarek-Waszkowska E. Cmentarzysko kultury łużyckiej w Krzemienicy, pow. Mielec // MSROA za lata 1970—1972. — 1975. — S. 3—51.
- Szeliga M. Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 30 w Husynnem, pow. Hrubieszowski, w 2005 roku // APS. — 2006. — T. VIII. — S. 173—180.
- Węgrzynowicz T. Cmentarzysko kultury łużyckiej w Młyniskach dawniej pow. Włodzimierz Wołyński // WA. — 1963. — T. XXIX. — Z. 1. — S. 9—28.
- Węgrzynowicz T. Uwagi o figurkach i wizerunkach ptaków ze stanowisk kultury wysockiej // Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej. — Warszawa; Wrocław; Biskupin, 2000. — S. 227—235.
- Węgrzynowicz T. Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi. — Warszawa, 2001. — 123 s.

D. N. Kozak, D. Y. Pavliv

SETTLEMENT OF IRON AGE NEAR THE VILLAGE HRINYKY ON VOLYN

At the article is given results of excavations from multilayer settlement (the end bronze epoch and early iron age) in Hrinyky. This is the first fully researched settlement of this period. His materials represent the original monument of the mixed cultural style.